

V. J. AGRIPA — KULTŪROS VEIKĖJAS IR LITERATAS

M. ROCKA

Vaclovas Jonas Agripa (Agrippa, apie 1525—1597 m.) plačiau žinomas kaip gana žymus XVI a. antrosios pusės valstybės veikėjas bei diplomatas, visų pirma kaip Livonijos reikalų specialistas¹. Tačiau apie tai, kad jis buvo ne tik aktyvus politinis veikėjas tuo sudėtingu Livonijos karo laikotarpiu², bet dar dalyvavo ir ano meto kultūros bei literatūros gyvenime, mažiau žinoma. Į tai ir norima šiuo straipsniu atkreipti skaitytojų dėmesį.

Bibliografijoje minima, kad Agripa rašęs prieš A. Lipomaną ir išspausdinęs daug kitokių knygų³. Tačiau mums žinomi tik du tikri jo darbai: vienas lotynų, antras lenkų kalba. Apie visus kitus darbus galima tik spėti ir nustatyti jų pobūdį, remiantis to meto literatūrine aplinka.

Pirmo darbo, išspausdinto 1553 metais, antraštė tokia: „Oratio funebris de illustrissimi principis et domini Johannis Radzivili Olriciae et Nesvisi ducis vita et morte, scripta a Venceslao Agrippa Lithuano“⁴. Tai nedidelis darbelis. Jis turi tik 24 puslapius. Drauge su juo išspausdintos tos pačios tematikos eilės „Epicedion“, parašytos žinomojo vokiečių re-

¹ Žinoma, kad Agripai ne kartą buvo pavesta atstovauti Lietuvos—Lenkijos valstybei Livonijoje ir tvarkyti įvairius jos reikalus. 1563 m. jis skiriamas valstybės įgaliotiniu, organizuojant Rygos arkivyskupo laidotuves. Po keleto metų jis buvo paskirtas Livonijos raštininku ir pasirašinėjo įvairius dokumentus. 1572 m. drauge su kitais dviem komisijos nariais jis revizavo karaliaus turtą Livonijoje. Agripa dalyvavo komisijoje, priimanči Rygos miesto priesaiką 1581 metais. 1590 m. jis skiriamas Livonijos revizoriumi.

Be to, Agripa ėjo ir kitas svarbias ano meto valstybines pareigas. 1563 m. jis tapo karaliaus sekretoriumi, 1574 m. seimo maršalka, 1575 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštininku. Aktyvus Agripa buvo ir elekcijos metu. Drauge su Radvilomis jis palaikė Austrijos pusę. Būdamas pasiuntinybėje prie imperatoriaus, jis smulkiai pranešinėjo Vilniaus vaivada M. Radvilai apie derybų eigą. Stepono Batoro valdymo laikotarpiu Agripa dirbo karaliaus kanceliarijoje, dalyvavo Gdansko, Velikije Lukų, Psکوvo žygiuose. 1586 m. jis buvo paskirtas Minsko kaštelionu, buvo kandidatu į Lietuvos pakanclerius, o 1588 m. tapo ir Smolensko kaštelionu. Agripai, kaip vienam iš įtakingųjų ano meto asmenų, istorikas M. Strijkovskis dedikavo vieną savo „Kronikos“ skyrių (kn. 22, sk. 5), plg. *Polski słownik biograficzny*, Kraków, 1935, str. 32—33.

² Plačiau apie Livonijos karą žr. Lietuvos TSR istorija, t. I, V., 1957, p. 206—210.

To karo painūs reikalai plačiai atsispindėjo XVI a. antrosios pusės literatūroje, išspausdintoje įvairiomis kalbomis Vilniuje, Krokuvoje, Rygoje ir kituose miestuose, žr. *Estreicheris, K.*, t. 21, p. 357—360.

³ *Jocheris, A.*, t. 3, p. 659 ir *Estreicheris K.*, t. 12, p. 78. Abu remiasi K. Ne-seckio liudijimu: „Któryś z tego domu (t. y. Agripa.—M.R.) za czasów Zygmunta Augusta pisał przeciwko Lippomanowi i wiele inszych Ksiąg do druku podał“.

⁴ „Laidotuvių kalba apie šviesiojo kunigaikščio ir pono Jono Radvilos, Olikos ir Nesvyžiaus kunigaikščio, gyvenimą ir mirtį, parašyta lietuvio Vaclovo Agripos“.

formacijos veikėjo F. Melanchtono (1497—1560). Antraštelėje taip pat pažymėta, jog kaip priedas yra spausdinamas „Narratio, scripta a fide digno de Valachorum tyrannis, quae ostendit Turcicos tyrannos non solum crudelitate, sed etiam astutia magna et fraudibus grassari“⁵. Su visais tais priedais knygelė turi 40 puslapių.

Pačiame darbelyje spausdinimo vieta ir spaustuvė nėra nurodyta. Tačiau galima spėti, kad knygelė buvo išleista Vitenberge, nes čia tuo metu mokėsi „Kalbos“ autorius. Ten pat gyveno ir veikė „Epicediono“ autorius Melanchtonas. Tai rodo ir tas faktas, kad maskviškis šios knygelės egzempliorius ėjo drauge su J. Fosterio panašaus pobūdžio kalba, kuri, kaip ten pažymėta, išspausdinta Vitenberge, Jurgio Rau spaustuvėje. Gal kaip tik tas spaustuvininkas išspausdino ir Agripas knygelę. Lietuvoje tuo metu spaustuvės nebuvo.

Antraštelėje aiškiai pažymėta, kad V. Agripas iš lotynų į lenkų kalbą versta ir antroji knyga: „Ewánieła od Janá świętego Apostolá y Ewániełisty nápisáná półtorastu kázaniem ięzykiem Łacinskim wyłożona. Z którego zásię na polski ięzyk przez Wáclawá Agrippę kásztálaná Minskiego Dzierżawcę Niemonoyckiego Litwiná: Dla tych które Łacińskiego ięzyka nie umieią iest przelożona. W Wilnie, w drukárni Janá Kárcaná Roku pańskiego 1588“⁶. Tai gana didelė knyga, turinti 536 puslapius. Jos autorius J. Brencijus buvo žinomas liuteroniškosios reformacijos veikėjas, Liuterio, Melanchtono bendradarbis.

Vertimas į lenkų kalbą, kaip pažymi tyrinėtojai, yra geras, kalba gryna ir graži, be jokių svetimybų. Evangelijų vertimas savarankiškas ir nesutampa nei su Lietuvos Bresto Biblija, nei su J. Vujeko, nei su kitų vertėjų į lenkų kalbą tekstu⁷. Tai rodo, kad Agripa gerai mokėjo lenkų kalbą ir mėgo dirbti savarankiškai.

Varšuvos universiteto profesorius E. Buršė (Bursche) Agripą laiko ir knygos: „Apologeticus to jest Obrona konfederacyey. Przytym Seditio albo bunt kapłański na ewangeliki w Wilnie z wolej a łaski miłego Boga przed harapem wynurzony“⁸ autoriumi. Tai poema, parašyta lenkų kalba su lotyniškais intarpais. Išspausdinta 1582 m. Joje nemaža įdomių duomenų iš Vilniaus gyvenimo, ji vietomis lyg istorinis dokumentas. Poema pasakoja apie Vilniaus įvykius 1581 metais, o taip pat apie kai kurias 1582 m. taikos su Maskva sudarymo aplinkybes.

Kaip vienas iš argumentų, patvirtinančių tai, jog Agripa galėjo būti tos poemos autorius, nurodomas faktas, kad jis, būdamas karaliaus sekretoriumi, lenkų ir vokiečių kalbomis parašęs Stepono Batoro įsaką dėl netvarkos Vilniaus mieste, ryšium su jėzuitų organizuojamais kalvinų ir liuteronų persekiojimais⁹, ir po juo pasirašęs. Tąja tema rašoma ir poemoje „Apologeticus“. Vis dėlto dar nėra galutinai įrodyta, kad būtinai Agripa turėjo būti tos poemos autorius, nes tada buvo ne vienas rašy-

⁵ „Pasakojimas, parašytas patikimo žmogaus apie Valachų tironus, kuris parodo, kad turkų tironai pasižymi ne tik žiaurumu, bet ir dideliu klastingumu bei apgaulingumu“.

⁶ „Sventojo Jono apaštalo ir evangelisto Evangelija, parašyta lotynų kalba ir išdėstyta pusantru šimtu pamokslų. Iš jos dabar išversta į lenkų kalbą Minsko kašteliono, Nemunaičių valdytojo lietuvio Vaclovo Agripas tiems, kurie nesupranta lotynų kalbos“.

⁷ Estreicheris K., t. 13, p. 332.

⁸ „Apologeticus, tai yra konferencijos gynimas. Be to, Seditio, arba kunigų maištas prieš evangelikus Vilniuje, pagal mielojo dievo valią leistas pirma pralaimėjimo“. Poema išleista dar kartą Krokuvėje 1932 m., LIX, 94 p.

⁹ Tas įsakas yra: „Edykt w sprawie rozruchów w Wilnie dań z obozu pod Pskowiem dn. 30 września 1581“ — „Edict... so Koenigl. May. inn Polen an die Statt Wilda wegen der Empoerung und Auffrur, so die von der Catholischen Roemischen Kirchen wider die Leut und Kirchendiener des Evangelischen und Saechsichen hauffens erweckt, ausgehen lassen. Im Jahr M. D. LXXXII“.

tojas, kuris dalyvavo polemikoje, vykusioje tarp reformacijos šalininkų ir jėzuitų. Svarbiausia tai, kad minimosios poemos Agripa nėra pasirašęs, nors kitur, kaip matėme, to nevengia.

Nežinia, ką daugiau išspausdino Agripa, nors iš K. Neseckio pateikiamo tvirtinimo galėtume spręsti, jog knygų turėtų būti ne dvi („daug kitų knygų išspausdino“)¹⁰. Taip pat nerasta duomenų, pagal kuriuos būtų galima nustatyti, ką jis yra parašęs prieš Lipomaną. Galima daryti išvadą, kad pastarieji jo darbai turėjo būti konfesinio bei poleminio pobūdžio. Tai rodo visos to meto aplinkybės.

Agripa, kaip žinoma, buvo reformacijos (liuteroniškosios) šalininkas ir gynėjas, o Lipomanas, priešingai, — uolus katalikų bažnyčios apologetas, ypač energingai kovojęs su reformacija. Lipomanas buvo popiežiaus Povilo IV, pasiryžusio išgelbėti Europą nuo erezijos inkvizicijos priemonėmis, pasiuntinys Lietuvos—Lenkijos valstybėje. Vilnius jį priėmė šaltai. Įtakingiausias to meto Lietuvos žmogus M. Radvila Juodasis nuo 1553 m. jau buvo atviras liuteronizmo šalininkas. Todėl 1556 m. vasario 21 d. Lipomanas parašė platų laišką, norėdamas sugrąžinti protestantus, ypač Radvilą Juodąjį, į senąjį tikėjimą. Radvila Juodasis parašė jį atsakymą¹¹ ir tų pačių metų rugsėjo 1 d. pasiuntė Lipomanui. Šis laiškas buvo keletą kartų platesnis už minėtąjį. Iš pradžių jo tonas saikingas, tačiau toliau — piktas ir kandus. Tuo pačiu metu P. P. Vergerijus paėmė abudu laiškus iš Radvilos Juodojo ir išleido juos Karaliaučiuje, pridėjęs prie jų kreipimąsi į skaitytoją ir Karaliaučiaus superintendente J. Aurifaberio parašytą pagiriamąjį laišką antrašte: „Duae epistolae, altera Aloysii Lipomani etc., altera vero Radzivili etc.“ Priešrašė prie tų laiškų minima, kad jie jau esą išversti į italų ir vokiečių kalbas ir kad rengiamasi juos išversti į prancūzų ir lenkų kalbas¹². Prie minėtųjų laiškų pridėtos A. Tricezijaus (Trzeciecki) eilės, kuriose tasai lenkų poetas smarkiai puola Lipomaną, vadindamas jį apgaviku bei kitokiais vardais ir reikšdamas džiaugsmą, kad Radvila Juodasis atsispiria tam apgavikui. Jis šaukiasi Vakarų kitatikių pagalbos, kad tie Radvilos pasiryžimą paremtų ir apgintų jį nuo popiežiaus tironijos.

Matyt, minimasis Radvilos Juodojo laiškas turėjo didelę reikšmę dviejų priešiškų religinių stovyklų kovai, nes kardinolas S. Hozijus savo korespondencijoje mini, jog juo pasinaudoję protestantai ir jie buvę tos nuomonės, kad popiežiaus pasiuntinys, priremtas prie sienos Radvilos argumentų, nedrįstąs net išsižioti¹³.

Savo ruožtu, katalikų bažnyčios vyresnybė ieškojo priemonių palengvinti Lipomano misiją. Jos skatinimu Lietuvos poetas ispanas Petras Roizijus parašė ir šiam popiežiaus pasiuntiniui dedikavo poemą „Chiliastichon“ („Tūkstanteilį“), kur poetine forma supažindino Lipomaną su Lietuvos—Lenkijos žymiaisiais žmonėmis, potencialiais jo katalikiškos misijos padėjėjais. Reformacijos šalininkai tuojau ėmėsi literatūrinių kontrpriemonių. Kažkoks asmuo, prisidengęs slapyvarde „P. C. Sarмата“ išleido minėtajam Roizijaus „Tūkstanteiliui“ paskvilį „Contra

¹⁰ Be minėto įsako, su Agripas parašu žinomi dar keli dokumentai: 1569 m. su jo asmeniniu herbiniu antspaudu, 1580 m. ir 1584 m. Gal Neseckis tos rūšies Agripas raštus palaikė knygomis. Apie tuos dokumentus plačiau žr. Bursche, E., o. c., p. X—XIV.

¹¹ Kai kada teigiama, kad tikrasis to laiško autorius buvęs G. Lanckis, 1556 m. užmuštas kaip popiežiaus pasiuntinys Rygoje, o kai kada autorystė skiriama minėtajam Vergerijui; plg. Estreicheris, K., ..., t. 26, p. 86. Tačiau su tuo reikalu gerai susipažinę žmonės autoriumi laikė Radvilą Juodąjį. Tai matyti ir iš „Index librorum prohibitorum“ (Venecija, 1586, p. 27), kur yra Radvilos Juodojo pavardė (Nicolaus Radivil, Palatinus Vilnensis).

¹² Vokiečių kalba laiškai išėjo Karaliaučiuje 1557 m., o lenkų kalba 1559 metais.

¹³ Plg. Estreicheris, K., ..., t. 26, p. 86.

Chiliastichon pro Lippomano“ (1558). Be to, yra žinoma, kad reformacijos šalininkai savo poezija smarkiai puolė Lipomaną už jo iniciatyvą apkaltintą ir sudegintą Daratą Lazenską iš Sochačevo už tai, kad ji, esą, pardavusi žydams komuniją išniekinti¹⁴. Apkaltintieji žydai taip pat buvo sudeginti. Apie tą surežisuotą kruviną įvykį, skirtą kovai su reformacija, Lipomanas stengėsi ir pats rašyti, paskelbdamas įvairiomis kalbomis savo laiškus po-
piežiui.

Toji čia pateikta literatūra aiškiai rodo, kad XVI a. šeštasis dešimtmetis buvo didelio protestantų aktyvumo metai. Jų veikla domino ne tik vietinius gyventojus, bet ir užsienį. Ir ten buvo atidžiai sekama, kaip vyks-
ta konfliktas tarp reformacijos skleidėjų ir Romos atstovo Lipomano. Radvila Juodasis sugebėjo sukurti stiprų naujojo tikėjimo židinį Vilniu-
je, darantį įtakos visai Lietuvos—Lenkijos valstybei. Su juo skaitėsi to-
kie reformacijos šulai, kaip Melanchtonas, Kalvinas. Kultūros svorio
centras ėmė persikelti į reformacinę aplinką. Radvilų namas sutraukė
nemaža poetų, rašiusių lotynų, lenkų kalba. Literatai ir politikai grupa-
vosi taip pat ir apie kitus reformacijai palankius didikų namus.

Lietuvos reformacijos padėtį stiprino Prūsijos, o taip pat Livonijos
reformacijos būklė. Savo siekius matyti reformuotą Lietuvą visą laiką
puoselėjo žinomieji lietuvių humanistai ir pirmųjų lietuviškų raštų kū-
rėjai A. Kulvietis, M. Mažvydas ir kiti ideologinio fronto darbuotojai. Ja
nuolat domėjosi Prūsijos kunigaikštis Albrechtas. Prūsijos spausdini-
ninkai važinėjo į Lietuvą platinti protestantiškų lietuviškų raštų. Lietu-
vos didikai Radvilos ir Chodkevičiai vis glaudžiau santykiavo su liute-
roniškos Livonijos vadais, Rygos, Tartu ir Talino magistratais. Livonijos
reformacija turėjo įtakos Lietuvos didikams, o taip pat Vilniaus bei Kau-
no miestiečiams, prekiaavusiems su to krašto miestais.

Turint prieš akis tą visą ano meto kultūrinę aplinką ir grįžtant prie
Neseckio teiginio, jog mūsų nagrinėjamas autorius išleido „daug kny-
gų“ ir rašinėjo prieš Lipomaną, galima sutikti, kad ne visos jo knygos
žinomos. Iš jų kai kurios gal neišliko, o kai kurios, gal būt, pridengtos
slapyvardžiu yra anoniminės, tiksliai šiuo metu dar nenustatyta jų au-
torystė. Tokioje aplinkoje, kur buvo smarkiai kovojama ir kur tiek daug
reikšmės kovojant teikta spausdintam žodžiui, Agripa galėjo imtis plunks-
nos, kad įsikištų į politinį bei konfesinį ginčą.

Visai nėra žinių, kad Agripa, nors jis save įsakmiai vadina lietuviu,
būtų rašęs ir spausdinęs lietuvių kalba. Matyt, kad jis, kaip ir jo globė-
jai Radvilos, neteikė reikšmės lietuvių kalbai valstybiniame gyvenime,
savo ideologinėje propagandoje. Tiek Agripa, tiek Radvilos laikė save
patriotais, vadino save lietuviais, tačiau tai tiek tereiškė, kad jie pripa-
žįsta save Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečiais — bajorais ar
didikais,— o lietuviškoji liaudis iš jų akiračio iškrisdavo. Radvilų palai-
komi reformacijos propagatoriai Lietuvoje išleido daug knygų įvairiomis
kalbomis (lotynų, lenkų, vokiečių, baltarusių), tačiau iš gyvųjų kalbų
visų pirma jie kėlė lenkų kalbą, ją dažniausiai patys vartojo savo kores-
pondencijoje, ja buvo kalbama bažnyčiose ir mokyklose. Tik amžiaus pa-
baigoje Lietuvos kalvinai, norėdami atsverti katalikiškąją spaudą, paren-
gė katekizmą (1598) ir postilę (1600) lietuvių kalba, o dar prieš dešimt
metų Agripa manė išsiversti Lietuvoje su lenkų kalba ir tik tą kalbą lai-
kė esant reikalingą „tiems, kurie nesupranta lotynų kalbos“. Tuo atžvil-

¹⁴ Plg. leidinį (Tricesius, A.), Stalus, M., Sperber, E., In Aloysium Lipomanum, Pauli IV. Romani pontificis in Polonia legatum Christiani Liberii Veracis Luceoriensis carmen.— De eodem Aloysio Lipomano legato pontificio, quod Judaeos Sochacoviae ob violatum panem Eucharistiae exuri iusserit. Prudentii Cachinnii epigrama... S. 1., 1556, p. [15].

giu Agripa kalbėjo net ne kaip Liuterio reformacijos šalininkas. Juk Liuteris reikalavo, kad kiekvienam krikščioniui būtų prieinama Biblija, kurią pats galėtų skaityti. Nebent Agripa manė, kad lietuviškus raštus Lietuvos protestantams gali parengti Rytų Prūsijos lietuviai ir spaustuvės.

Iš tikrųjų Rytų Prūsijos lietuviškų raštų rengėjai, pradedant Mažvydu, savo knygas skyrė ir Lietuvos protestantų reikalams.

Šiame straipsnyje detaliau bus nagrinėjamas pirmasis Agripas darbas „Kalba“. Iš turimų ir žinomų jo darbų toji knygelė yra vienintelis pasaulietinis leidinys. Jame geriausiai atsispindi ano meto visuomeninis, kultūrinis bei literatūrinis gyvenimas. Kaip Vilniaus spaudinys ne be reikšmės yra ir Agripas „Sv. Jono evangelija“ — viena iš pirmųjų Vilniaus spaustuvininko J. Karcano išleistų knygų. Tačiau dėl savo religinio turinio ji neduoda skaitytojui tokio aptariamojo laikotarpio vaizdo, koks yra nors ir nedidelės apimties „Kalboje“. Be to, lenkiškuosius Agripas darbus tikslingiau palikti tyrinėti lenkų kalbos ir literatūros specialistams, apsiribojant tik minimuoju lotynišku jo leidiniu.

Literatūrinė aplinka. Agripas gyventuoju laikotarpiu Lietuvoje ėmė smarkiai augti visa raštija, ne tik minėtoji reformacinė literatūra. XVI a. pirmojoje pusėje ir viduryje buvo sudarinėjami platus Lietuvos metraščių sąvada, kuriama pasaulietinė poezija (M. Husovianas, P. Roizijus), rašomi publicistiniai darbai (Mykolas Lietuvis), leidžiamas teisynas, populiarinama epistoliarinė literatūra (M. Mažvydas ir kt.). Literatūra tapo aktuali ir kovinga. Apskritai, literatūra, menas, knyga vis daugiau vietos užimdavo krašto gyvenime ir tapo neatskiriama jo dalimi. Pavieniai žmonės, net užsiėmę įvairiais ūkiniais, politiniais darbais, ėmė manyti, jog jų veikla nebus pilnavertė, jei jie nepasirūpins susikomplektuoti biblioteką, jei patys nesiims plunksnos ir nepapuoš savo vardo kokios nors rūšies rašytojo garbe.

Matyti, kad kaip tik taip galvojo ir Agripa. Juk jis mokslą bei švietimąsi laikė „garbę teikiančiu dalyku“ („honestas“)¹⁵. Tai rodo ir pats pavardės pasirinkimas. Nors jis save vadina lietuviu, tačiau jo pavardė — lotyniška. Minimojo meto kultūros sąlygomis, kai Europoje įsigalėjęs ir Lietuvoje beįsigalįs humanizmas taip sudomino kultūros veikėjus antikinė kultūra ir istorija, toji pavardė turėjo suteikti jo asmeniui platų „skambesį“ kultūringų žmonių pasaulyje¹⁶. Juk daug žmonių Lietuvoje, kaip ir kituose kraštuose, savinosi lotyniškąsias pavardes arba stengėsi bent sulotyninti turimąsias, kad tuo būdu neatsilikytų nuo įsivyravusios mados.

Agripa, rinkdamasis šią pavardę, jau turėjo pirmtakų. Pavyzdžiui, ta pavardė pasinaudojo vokiečių klajojantis riteris, gydytojas ir teologas Agrippa Henricus Cornelius iš Netesheimo (1486—1535), gana produktyvus kalbamojo meto autorius. Jis žinomas kaip natūrfilosofijos atstovas, kritikavęs katalikų bažnyčios hierarchiją, vidurinių amžių teologiją bei scholastiką. Jo raštai pateko į uždraustų knygų sąrašą¹⁷. Jau po Agripas mirties jo pavardė — Andreas Agripa pasivadino Vilniaus liuteronų sambūrio pamokslininkas Šenflisijus (Schoenflissius, Schoenflisch), pagarsėjęs kaip kalbėtojas ir poetas (1590—1630). Taip pat yra žinoma, kad poetas Seseris (Schoesserus, miręs 1659 m.) 1611 metais Vilniuje išleistoje poezijos knygelėje „Sirenum Aglaope“ vieną eilėraščių skiria „Joanni Agrippae Lithuano, discipulo suo“. Gal tasai Jonas buvo mūsų Agripas sūnus ar anūkas ar koks nors kitas giminaitis.

¹⁵ Oratio..., p. [18].

¹⁶ Pavyzdžiui, garsus visais laikais buvo „Agrippa Marcus Vipsanius“ (apie 63—12 m. pr. m. e.), imperatoriaus Augusto padėjėjas, karo vadas, diplomatas, Romos vandentiekio statybų organizatorius ir rašytojas.

¹⁷ Zr. Index librorum prohibitorum..., Venetiis, 1586, p. [14].

Pirmajam, Renesanso meto Agripai iš Netesheimo, tokią pavarde pasisavinant, tur būt, turėjo įtakos jo mokymosi vieta „Colonia Agrippina“, t. y. Kelnas, o mūsų Agripai ir kitiems Vilniaus liuteronų sambūrio Agripoms — pirmojo Agripos kovinga pozicija katalikų bažnyčios atžvilgiu. Iš tikrųjų, V. Agripa, kaip matėme, aktyviai dalyvavo Lietuvos reformacijos šalininkų kovoje su katalikų bažnyčia. Apskritai, jo kultūrinė veikla, humanistiniai siekliai buvo susiję su konfesiniais reikalais. Kaip ir dauguma feodalinio laikotarpio veikėjų, jis „atskirų klasių interesus, poreikius ir reikalavimus slėpė po religiniu apdangalu“¹⁸. Tai atsispindi ir Agripos biografijoje, ir „Kalboje“. Tai matome ir jo studijų eigoje, kur humanistiniai siekliai persipina su reformacijos propagandos Lietuvoje reikalais.

Agripas studijos. Pradžios mokslą Agripa, tur būt, gavo Vilniuje, gal būt, savo globėjų Radvilų namų mokykloje. Gal būt, čia jis pasirodė ir aukštajai mokyklai. Paskui Agripa studijavo net trijuose universitetuose. Kadangi to meto universitetuose pagrindinė kova vyko tarp senosios katalikų pasaulėžiūros ir naujosios — humanizmo, o taip pat reformacijos, suprantama, kad jis pateko į patį tos kovos sūkurių.

1545 metais, kaip minima, Agripa lankė lietuvių protestantiškosios pakraipos studijų gana mėgstamą Leipcigo universitetą, kur jau nuo XVI a. pradžios humanistai buvo išsikovoję dėsnymo laisvę¹⁹. Lietuvių studentai šią aukštąją mokyklą pradėjo lankyti nuo pat jos įsikūrimo (1409), tačiau labiausiai XVI amžiuje ir XVII a. pirmojoje pusėje. Imatrikuliatis sąrašuose figūruoja, pavyzdžiui, A. Kulviečio (1536), J. Chodkevičiaus (1550), J. Jundzilos (1550), J. Sapiegos (1552), K. Chodkevičiaus, M. Giedraičio, J. Valavičiaus, F. Skumino-Tiškevičiaus, M. Radvilos. Įvedojo trijų sūnų (Jurgio, Alberto ir Stanislovo) ir daugelio kitų pavardės²⁰. Tuo būdu Agripa nebuvo vienintelis studentas iš Lietuvos šiame protestantiškame universite.

Tačiau, kaip ir daugelis to meto studentų, Agripa nesitenkino viena mokslo istaiga: po trejų metų, 1548 m., jis įsimatekuliavo jau katalikiškame Krokuvos universite. Keliaudamas ten, vargu ar galvojo tapti katalikų dvasininku, ko dažniausiai siekdavo lietuvių jaunuoliai XVI a. viduryje, kai rinkdavosi tą universitetą. Agripa, atrodo, iš pat jaunų dienų buvo reformacijos įtakoj. Be to, ir pats Krokuvos universitetas XVI amžiaus viduryje jau nebeviliojo studijų savo mokslo lygiu, nes po savo pakilimo XV a. gale ir XVI a. pradžioje ėmė aiškiai smukti. Minimos aukštosios mokyklos istorijos tyrinėtojai²¹ yra tos nuomonės, kad jos žydėjimas baigėsi 1535 m. Tais metais mirė universiteto mecenatas ir rūpestingas globėjas vyskupas Tomickis. Apie tą laiką akademines auditorijas palieka paskutiniai keliaujantieji humanistai, būtent: 1528 m. antiikinų kalbų profesorius anglas L. Koksas (Coxe), uoliai propagavęs čia humanisto Erazmo Roterdamičio vardą ir raštus; graikų kalbos dėstytojas Libanas, hebraistai L. Davidas ir J. Kampenas. Kad šis universitetas nebuvo aukštai vertinamas rodo ir tai, kad jį metė teisininkas ir poetas ispanas P. Roizijus, dėsęs jame devynerius metus. Jis perėjo į karaliaus dvaro tarnybą, o paskui atvažiavo į Lietuvą, kur rado palankesnes sąlygas savo veiklai. Mat, Krokuvos universite sūnyko humanistinis mokslų pradas ir vėl įsivyravo scholastika. Taigi visa tai vargu ar traukė Agripą į Krokuvą, ypač po humanistinio Leipcigo universiteto.

¹⁸ Зг. К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, кн. 7. изд. 2-ое, М., 1956, стр. 360—361.

¹⁹ Plg. Lupinus Calidonus, M., Quaestio de poetis et republica minime pellendis (1500). Tuo raštu buvo gautas leidimas nevaryti humanistų iš Leipcigo.

²⁰ Erler, G., Die Matrikel der Universität Leipzig, T. 1—3, 1895—1902; Sapoka, A., Kur senovėje lietuviai mokslo ieškojo.— „Zidinys“, K., 1935.

²¹ Barycz, H., Historia uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu, Kraków, 1935, str. 281 sqq.

Veikiausiai Agripą vykty į Krokuvą paskatino tos aplinkybės, kad vienu metu gana stiprią įtaką universitetui buvo padariusi liuteroniškoji reformacija ir kad tarp tos mokyklos reformacijos atstovų ir Vilniaus buvo užsimezge glaudūs santykiai. Žinomas poetas ir vyskupas A. Kricijus 1533 metais norėjo atsikviesti į Krokuvą net reformacijos šulą Melanchtoną. Nemažą pasisėkimą ten turėjo ir kiti reformacijos propagandistai (P. Stankaras, P. Lismaninis). Iš paties Krokuvos universiteto išėjo ne vienas reformacijos šalininkas, ir dažniausiai jie buvo susiję su Vilniumi.

Pavyzdžiui, humanistas ir reformacijos skleidėjas S. Zacijus Krokuvos universitete buvo pasiekęs magistro laipsnį, kaip extraneus dėstė filosofijos fakultete, o 1543 m. turėjo gauti daktaratą, bet jo negavo dėl to, kad ėmė orientuotis į reformaciją. 1550 m. jis buvo ekskomunikuotas ir išsigelbėjo tik todėl, kad prieglobstį susirado pas Radvilą Juodąjį Lietuvoje. Čia jis buvo išaukštintas, tapo pirmuoju protestantų sambūrių superintendantu.

Reformacijos skleidėjas buvo ir jaunesnis Zacijaus kolega, Krokuvos universiteto magistras Jonas iš Kozmino (Joannes Cosmius), Liubranskio kolegijos profesorius, dėstęs ten graikų kalbos gramatiką. Nuo 1545 m. jau išpažindamas reformaciją, Jonas iš Kozmino buvo Žygimanto Aušusto pamokslininku Vilniuje. Po tėvo mirties, Žygimantui Augustui tapus karaliumi ir persikėlus į Krokuvą, jis ten taip pat persikėlė ir varė energingą proreformatorišką propagandą. Katalikų vyresnybei spaudžiant, dėl to Jonas iš Kozmino buvo pašalintas iš dvaro pamokslininko pareigų, o 1551 m. net įmestas į kalėjimą.

Nuo 1545 m. Vilniuje kaip dvaro pamokslininkas, taip pat Krokuvos universiteto auklėtinis gyveno Laurynas Diskordija, irgi naujosios religijos propagandistas. Prieš tai jis buvo Žemaičių seniūno S. Kęsgailos pamokslininku. Žinoma, kad Vilniuje dvaro pamokslininko pareigas ėjo ir Martynas Galinijus, vėliau sugrįžęs į katalikybę²².

Tuo būdu tarp Vilniaus ir Krokuvos reformacijos platintojų buvo palaikomi glaudūs ryšiai, ir matyti, kad aktyvioji pusė priklausė Vilniaus reformacijai. Todėl visai galimas daiktas, kad ir Agripa, ar savo iniciatyva, ar Radvilos Juodojo skatinamas, vienu iš savo studijų Krokuvos universitete tikslu ir laikė reformacijos propagandą. Atrodo, kad ta ir yra tikroji priežastis, kodėl jis iš liuteroniško Leipzigo universiteto kėlėsi į katalikišką Krokuvos universitetą. Bet kai katalikiškoji kontreformacija galutinai paėmė viršų, tada reformaciją palaikiusi jaunuomenė buvo priversta pereiti į kitus universitetus. Tarp to jaunimo buvo ir Agripa. Jis 1552 m. persikėlė į patį liuteroniškojo protestantizmo židinį — Vitenbergo universitetą²³.

Tuo metu Lietuvos studentui stoti į Vitenbergo universitetą nebuvo lengva. Tam žygiui reikėjo ryžto ir būti įsitikinusiam savo poelgio teisingumu. Juk 1537 m. karalius Žygimantas Senasis išleido specialų potvarkį, draudžiantį Lietuvos ir Lenkijos jaunimui lankyti tą universitetą. Karalius to draudimo nepaisantiems asmenims grasino, jog neleisias jiems jokios valdiškos vietos užimti, o naujai į Vitenbergo universitetą stojantiems ir tiems, kurie kalbintų ten vykty, — ištremsias juos iš krašto ar nubausias dar didesnėmis bausmėmis. Gal būt, tas grasinantis potvarkis turėjo įtakos tam, kad pirmasis žinomas XVI a. lietuvių studentas Vitenbergo universitete Kulvietis, čia įstojęs tik porai mėnesių praėjus po potvarkio išleidimo (gal dar ir nežinojo apie jį), greitai persikėlė į Italiją. Tiesa, Vitenberge nuo 1542 m. sėkmingai studijavo S. Rapolionis.

²² Barycz, H., o. c., str. 107—110.

²³ Plg. ir Barycz, H., o. c., str. 281 sqq, 300—301.

Jis ten gavo net daktarą. Tačiau jis į tą universitetą nuvyko ne iš Lietuvos, o iš Rytų Prūsijos, naudodamasis kunigaikščio Albrechto stipendija. To kunigaikščio remiami Vitenberge studijavo J. Zablockis, o vėliau ir minėtasis Kulvietis. Agripas studijos Vitenberge, matyt, buvo palaikomos Radvilos Juodojo, kuris tais metais jau visiškai aiškiai pripažino reformaciją. Be to, po Žygimanto Senojo mirties ir po Žygimanto Augusto įžengimo į sostą (1548 m.) susidarė palankesnės sąlygos reformacijai Lietuvoje. Apskritai, Žygimanto Augusto valdymo metu religinės laisvės Lietuvoje ir Lenkijoje buvo tokios, kokių nebuvo niekur kitur Europoje. Iš pačios Vilniaus dvaro bibliotekos sklido Liuterio, Melanchtono ir Kalvino raštai, o tos bibliotekos bibliotekininkas S. Kosuckis buvo mokėsis Vitenberge. Vitenberge mokėsi net būsimieji Žemaičių vyskupai — J. Petkūnas ir M. Giedraitis. Kad būta ryšių tarp Vilniaus ir Vitenbergo, rodo ir tai, jog Žygimanto Augusto asmeniniu mediku buvo to miesto universiteto profesorius J. J. Retikas-Lauchenas, prieš tai profesoriavęs Vitenberge.

Tuo būdu Agripas studijos Vitenberge, tame liuteroniškojo protestantizmo centre, panašiai kaip ir Krokuvos universitete, nebuvo atsitiktinės. Jos buvo susijusios su Lietuvoje vykstančiais ideologiniais procesais. Agripa Vitenberge turėjo įsisavinti liuteroniškąjį mokymą ir paskui jį propaguoti Lietuvoje. Taip jis ir darė. Liuteronu Agripa pasiliko visą laiką²⁴, nors nuo 1556 m. Lietuvoje buvo pasukta į kalvinizmą ir net į arionizmą²⁵. Bet nėra požymių, rodančių, kad tarp jo ir svarbiausio Lietuvos reformacijos organizatoriaus — Radvilos Juodojo būtų kilęs koks nors nesutarimas. Matyti, kad iš vienos ir kitos pusės buvo daroma nuolaidų, nes taip naudinga buvo politiniais sumetimais. Juk Agripa buvo liuteroniškosios Livonijos specialistas, ir tokia konfesinė priklausomybė galėjo padėti diplomatinuose reikaluose.

Liuteroniškosios reformacijos literatūros teorija ir Melanchtono eilėraštis. Vitenbergo universitete Agripa susipažino ne tik su liuteroniškąja teologija, bet ir su protestantų požiūriu į humanitarinius mokslus bei literatūrą.

Patys pirmieji Vokietijos reformatoriai — Liuteris ir Melanchtonas, kaip ir visi kiti to meto reformatoriai, buvo Antikos įtakoje ir patys tai pripažino. Tam tikru laipsniu jie buvo humanistai. Kaip ir visi humanistai, jie reikalavo, kad jaunimas išmoktų kalbų, visų pirma antikinių, kad įsisavintų istoriją, matematiką, kad rūpintųsi muzika ir kitais menais, kad mokyklose pamokos būtų gyvenimiškos, dvasią keliančios ir linksmos, kad vaikai mokytųsi su malonumu ir lyg žaisdami. Jie buvo tos nuomonės, jog apsišvietimas reikalingas ne tik dvasininkui, bet ir kiekvienam miestiečiui. Jie buvo įsitikinę, jog kiekviename didesniame mieste turi būti viešosios bibliotekos.

Tačiau, iš kitos pusės, jie nebuvo linkę leisti labai išsiplėsti humanizmo sferai. Liuteriui, kaip ir vidurinių amžių teologams, protas, kurį gerbė humanistai, atrodė esąs pavojingas daiktas, nes jis galįs žmogui labiau pakenkti, negu padėti.

Reformacija, kaip ir senoji bažnyčia, atskiria „pasaulį“ nuo „tikėjimo“. Humanistinis pasaulietinio žmogaus iškėlimas F. Petrarkos dvasia pasi-

²⁴ Tai matyti iš to, kad dar 1591 m. jis buvo vienas iš Vilniaus liuteroniškojo sambūrio vyresniųjų. Tais metais jo ir M. Talvošo, kaip vieno iš Vilniaus liuteronų sambūrio vyresniųjų, vardu liejikas Hancevičius užrašė savo turtą, kad būtų įsteigta ligoninė: pgl. Bursche, E., *Apologeticus* ..., p. XX.

²⁵ Apie Radvilos Juodojo savo gyvenimo pabaigoje rodomą palankumą arionizmui galima spręsti iš jo 1565 m. susirašinėjimo su Sveicarijos kalvinais, kurie jam priekaištuoja dėl to: „Equidem in posteriori epistola sententiam antitrinitariorum tuam apellas, quod si Tuae Cels. hoc fixum et constitutum est, frustra laboramus, frustra ad Tuam Cels. scribimus“, žr. Wotschke, Th., *Der Briefwechsel der Schweizer mit den Polen*, 1908, S. 232.

rodė jiems esąs senojo klasingojo žalčio darbas. Todėl netikę esą tie žmonės (tarp jų ir Erazmas Roterdamiensis), kurie religiją laiko „mokslu apie komediją ir tragediją“, t. y. tam tikra fikcija ir priemone pasiekti kokį nors tikslą.

Meną tie reformacijos tėvai vertino panašiai, kaip senieji bažnyčios tėvai. Jie pasisakė prieš „kolorizmą“, prieš paveikslų pomėgį. Melanchtonas manė, kad menininkui iš viso neįmanoma pavaizduoti tikrovei būdingą didybę. Tas pat esą ir su veiksmų pavaizdavimu poezijoje. Todėl Antikos menininkus Liuteris vertino pirmiausia ne dėl jų meno darbų, o dėl jų minčių, dėl to, kad jie esą pasaulio mokytojai ir istorikai. Antika ir jos meno kūriniai galų gale esą tik tiek naudingi ir geri, kiek jie paremią Bibliją. Tuo būdu Liuteris iš Antikos rašytojų ir menininkų laukė, kad jie būtų protestantizmo religinės moralės mokytojais. Ypač jis vertino pasakėtininką Ezopą. Tiek Liuteris, tiek Melanchtonas neslėpė nepalankumo „racionalistui“ Platonui. Vergilijus Liuteriui patiko tik dėl to, kad jo kūryba pasižymi herojine rimtimi („heroica gravitate“).

Liuteris ir Melanchtonas labai vertino iškalbą bei retoriką. Skambąs žodis, jų nuomone, reikšmingesnis už nebylių paveikslą, o Ciceronas, būdamas tikru oratoriaus pavyzdžiu, esąs toliau pažengęs už turiningą, bet silpnesnės iškalbos Aristotelį. Pasak Melanchtono, išmintis ir iškalba sudarančios dvi būdingiausios žmogaus dorybės. Romėnai esą tikrieji iškalbos bei stilistikos mokytojai, o graikai — etikos. Abu reformacijos pradininkai labai vertino lotynišką iškalbą dėl to, kad ji internacionalinė ir visiems suprantama. Liuteris reikalavo iš savo kunigų gerai mokėti lotynų kalbą, o Melanchtonas, šitą reikalavimą remdamas, prie Liuterio kapo kalbėjo lotyniškai.

Taigi matome, kad pirmieji reformatoriai buvo humanistai, tačiau tas jų humanizmas susiaurintas ir suspaustas religinių varžtų. Klasikinių kalbų profesoriaus Melanchtono mokiniai, nors gana gerai išstudijuodavo Vitenberge klasikines kalbas, tačiau kartu persiimdavo ir tipingą protestantiško akiračio siaurumą ir paviršutinišką tikiybinių prakticismu. Nesvetimas jiems buvo ir religinis fanatizmas. Pavyzdžiui, Melanchtonas pritarė šveicarų reformatoriui Kalvinui, kai tas sudegino „eretiką“ M. Servetą. Jis drauge su Liuteriu galvojo, kad tikras humanistas, kaip tas Faustas, parduoda savo sielą velniui. Abudu reformatoriai smerkė „Sarmatų astronomą“ K. Koperniką, nes jo pasaulėvaizdis nesiderino su Biblijos mokymu.

Apskritai, vokiečių universitetuose nebuvo tokių magistrų, kurie taip, kaip garsieji Italijos ir kitų kraštų humanistai, būtų sugebėję užkirsti savo mokinius humanistiniu entuziazmu, antikinės Romos meno ir literatūros palikimui įkvėpti naują gyvybę. O kadangi po nepavykusio valstiečių sukilimo jie persiorientavo į kunigaikščių pusę, tai jų ir jų pasekėjų humanizmas bei reformacija įgijo dar ir „kunigaikštišką“ pobūdį. Dėl to moralizuojantieji svarstymai religine tematika arba panegirikos šio pasaulio galiūnams sudarė svarbiausiąją jų poezijos dalį. Forma tokiomis atvejais dažniausiai neatitikdavo turinio, ir eilės tapdavo tik madingu žaidimu ar mokyklinėmis pratybomis²⁶. Kaip būdingą tokios poezijos pavyzdį, galima paimti kunigaikščio J. Radvilos mirties proga Melanchtono parašytą eilėraštį, kurį jis pridėjo prie Agripas „Kalbos“.

O kaip trumpas ir pilnas skausmų žmonių gyvenimas, rašo Melanchtonas, kaip menką valandėlę jis trunka. Iš kur toji mirties valdžia, žino

²⁶ Borinski, K., Die Antike in Poetik und Kunsttheorie, Bd. 2, Leipzig, 1924, S. 1—16; Голицышев-Кутузов, М. Н., Итальянское Возрождение и славянские литературы XV—XVIII веков, М., 1963, стр. 196.

tik viena bažnyčia. Kiti nepažįsta tos blogybės pradžios sėklų. Kiek gyvena vargingosios Adomo giminės vaikų, visa toji minia yra nuodėmės prispausta ir pilna kaltybės. Visi yra kalti, ir visus slegia tas pats likimas. Jis ištiesė savo godžias rankas į jų laisvę. Taigi tam įstatymui, kurį išleido išmintingasis ir teisingasis kūrėjas, nors jis žiaurus, reikia paklusti gryna širdimi. Todėl po to, kai likimas ką tik suteikė Sarmatijos genčiai gilaus liūdesio ir skausmo priežastį, pagrobdamas garsų dorybingumu kunigaikštį Joną, kuris buvo visos Radvilų giminės garbė, Respublika liūdi, nes neteko teisingo kunigaikščio, ir tėvynė kenčia nuo tos žaizdos. Jis tikėjo, kad žmonės negimsta atsitiktinai, kad karalystės negali ilgai išsilaikyti neteisčia jėga, ir žinojo, jog dieviškoji mintis sutvėrė pasaulį ir davė amžinojo teisingumo įstatymus. Pripažindamas šią dievybę, jis pakluso jos įstatymams ir gynė teisingus savo tautos poreikius. Studijuodamas mokslus, jis padarė garbingą savo širdį, kad geriau pažintų kilniausias dievo teises. Jo kalba tekėjo kaip upės srovė ir kaip saldus medus: tokia maloni buvo jo iškalba. Tačiau niekados jis nesinaudojo ja prieš įstatymus, bet visados stengėsi pasakyti, kas dievui malonu...²⁷

Pateiktosios eilės parašytos antikinėje ir humanistinėje literatūroje paplitusiu eleginiu distichu. Tačiau ši eilėdara beveik visai neduoda to, dėl ko galėtume minimąsias eiles laikyti poezija. Iš esmės tai tik eiliuota proza, dėstanti pagrindinius protestantiškosios teologijos principus apie žmonių pirmąją nuodėmę, apie valios nelaisvumą, apie lemtį ir pan. Ji beveik nesisieja su tuo asmeniu, kuriam skiriama. Velionis Radvila čia ne konkretus žmogus, bet tik toks, koks jis turi būti pagal reformacijos propagatorių įvaizdžius ir jų teologinę moralę. Net tasai sakinyss apie Radvilos iškalbingumą dėl savo aukštos hiperbolės yra atitrūkęs ir pritaikomas kiekvieno labai giriama asmens charakteristikai. Apskritai, minimas Melanchtono eilėraštis yra tipinga besitraukiančio iš humanistinių pozicijų reformacijos atstovo poezija. Tos eilės reikšmingos mums ne tiek savo turiniu bei poetine verte, kiek tuo, kad apskritai parodo šio žymaus Vokietijos reformacijos veikėjo santykius su Lietuva. O jis stengėsi daryti įtaką Lietuvai — Lenkijos ideologiniam gyvenimui.

Glaudžiausius ryšius Melanchtonas palaikė su lenkais. Jiems, o taip pat Zygmantui Augustui, jis parašė daug laiškų. Keletas jo darbų buvo išspausdinta Krokuvoje²⁸. Jis ir pats, kaip minėta, norėjo aplankyti Krokuvą. Jis norėjo per Krokuvą daryti įtakos Lenkijai ir patraukti ją į reformacijos pusę. Kaip matyti iš Melanchtono 1552 m. Vitenberge išspausdinto darbo²⁹, autorius nebuvo abejingas ir Rytų Prūsijos reformacijos reikalams, būtent, jis sikišo į daug triukšmo sukėlusią A. Osiandro „ereziją“, į kurią ir M. Mažvydas, kaip jį kaltino jo priešai, buvo įsipainiojęs. Jis turėjo — tai minėta aukščiau — nemaža mokinių iš Lietuvos. Melanchtonas stengėsi patraukti į savo pusę reformacijon linkusį Radvilą Juodąjį ir per jį laimėti reformacijai Lietuvą.

Kai kuriais požiūriais Melanchtono mokymas skyrėsi nuo Liuterio. Kai kuo jis linko į Šveicarijos reformatoriaus J. Kalvino pusę ir, apskritai, į kompromisus, kaip tai rodo jo parengtasis „Leipcigo Interim“. Dėl to po Liuterio mirties Melanchtonas buvo smarkiai puolamas griežtųjų

²⁷ *Hei quam vita fugax hominum est et plena dolorum,*

Exigui quamquam temporis ista mora est.

Unde sit hoc mortis, scit sola Ecclesia, regnum,

Non alii norunt semina prima mali.

Quotquot Adae vivunt misera de stirpe creati,

Obruta peccato turbaque tota rea est...

²⁸ Zr. *Estreicheris, K.*, t. 22, p. 271—272.

²⁹ „Antwort auff das Buch herrn Andreae Osiandri von der Rechtfertigung des Menschen, Wittenberg, Veit Creutzer, 1552.“

liuteronų, o jo pasekėjai „filipininkai“ kai kur net persekioti. Kadangi apie 1556 m. ir Lietuvoje buvo pakrypta į Kalvino pusę, reikia manyti, kad Melanchtono įtaka ir autoritetas čia turėjo būti didesnis net už Liuterio. Atrodo, kad ir Agripa buvo „filipininkas“. Gal tam tikrą apibendrinančią reikšmę, rodančią Melanchtono populiarumą Žemaičiuose, turi vizitatoriaus T. Pekulo pas M. Daukšą Krakėse rasta graikų kalbos gramatika su jo prakalba³⁰.

Prieš Erazmo humanizmą. Tasai protestantiškasis uolumas ir yra viena iš priežasčių, kad Agripa, kaip ir jo mokytojas Melanchtonas, tolesnėje literatūrinėje veikloje traukiasi iš humanistinių pozicijų ir pereina į religinės tematikos darbus. Yra kai kurių duomenų jau pačioje „Kalboje“, rodančių, jog Agripa į visą humanizmo judėjimą žiūri rezervuotai. Jis, kaip ir jo Vitenbergo mokytojai, reformacijos religinius siekius nori patstatyti visų kultūrinių reikalų priekyje. Tòdėl pačioje „Kalbos“ pradžioje jis giria velionio Radvilos dvasinę tėvynę — liuteronišką bažnyčią. Jis palaiko velionio dėtas pastangas daryti įtaką valdovui, siekiant sudaryti dar palankesnes sąlygas reformacijai Lietuvoje³¹. Jo nuomone, tik besiplatinanti liuteroniškoji reformacija suteikusi Lietuvai didžiausią ir tikriausią šlovę ir išmintį³². Iš kitos pusės, Agripa į antrą vietą nustumia antikinės filosofijos ir literatūros atstovus, iš kurių kai kuriuos tokio tipo humanistai, kaip žinomas Erazmas Roterdamiets, jau buvo sulyginę su katalikų bažnyčios šventaisiais. „Kalbos“ autorius, kaip ir Liuteris ir jo mokytojas Melanchtonas, nelabai vertina Platoną. Agripa įsitikinęs, jog J. Radvila ir visi kiti reformacijos išpažinėjai buvę laimingesni už Platoną, nes jie ir jų tėvynė pažinusi ne tik to Antikos filosofo mokymą, bet visų pirma Evangeliją, ir jie esą tikrosios bažnyčios nariai. Matyti, kad Agripa tęsia diskusiją, kuri užsimezgė savo metu tarp Erazmo Roterdamičio ir Liuterio bei Melanchtono. Nors jis aiškiai neįvardija savo ideologinio priešininko, bet jo mokymą laiko „baisia išminties rūšimi“³³.

Kuo tasai mokymas baisus? Ir Erazmas Roterdamiets, ir reformacijos pradininkai skelbė „kriščiionišką filosofiją“. Ir vieni, ir kiti palaikė italų humanistų keliamą mokslinės kritikos šūkį „Atgal prie šaltinių“ („Ad fontes“) ir jį taikė Biblijai. 1516 m. Erazmas Roterdamiets, pritaikydamas racionalų metodą, išleido nauja kritikos dvasia patikrintą naująjį testamentą graikų kalba, skirtingą nuo katalikų bažnyčioje vartojamos Biblijos, kuri originalo kalba nebuvo skaitoma. Liuteris tą Erazmo parengtą leidimą paėmė pagrindu savo verčiamai Biblijai į vokiečių kalbą. Tačiau teocentiškai galvojančį Liuterį gąsdino per didelį Erazmo racionalizmas bei antropologizmas. Mat, Erazmas reikalavo, kad religija būtų paprasta ir prieinama kiekvienam sveiko proto žmogui, kad ji būtų papildyta visu ano meto mokslu, įskaitant ir Antikos laimėjimus. Liuteris kaip tik ir bijojo to stipraus proto bei mokslo elemento religijoje, per didelio dėmesio pagoniškai senovės kultūrai ir mitologijai ir per mažo teologijai. Jis gerai jautė, kad mokslas ir protas nesiderina su religija ir kad tuose Erazmo reikalavimuose glūdi dideli pavojai ne tik senajai katalikų religijai, bet ir naujajai — reformacijai.

Centralizuotos ir monarchinės valdžios, „kunigaikštiškos reformacijos“ šalininkui Liuteriui netiko ir Erazmo liberalumas. Juk tasai humanistas kritikavo katalikų bažnyčią už tai, kad ji per pusantro tūkstančio metų tvarkė žmonių santykius bausmėmis žemėje ir kitame pasaulyje. Jo

³⁰ Zr. Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. I, V., 1955, p. 242.

³¹ „...ut regis animum ad salutarem ecclesiarum constitutionem flectat“, p. [32].

³² „...patria <...> summam aeternamque sapientiam, viva filii dei voce patefactam, et discit, et docet, et credit“, p. [7].

³³ „Non amplectimur horridum illud sapientiae genus...“

nuomone, bažnyčia turinti būti auklėjimo, o ne baudymo įstaiga. Joje turį derintis krikščioniškoji dvasia, menai bei mokslai ir taika. Dėl to Erazmas kai kuo panašus į savo draugą utopistą T. Morą. Tačiau Liuteris, Melanchtonas ir jų draugai kūrė aktyvią ir kovingą reformaciją, kurioje bausmių ir prievartos sistema buvo ne mažiau vertinama, negu katalikų bažnyčioje.

Aštriausiai Erazmas ir Liuteris susikirto dėl valios laisvės. Liuteris dėl to dalyko laikėsi vadinamojo determinizmo. Jis tvirtino, kad dievas žmogui iš anksto paskiria likimą, nepaisydamas jo nuopelnų žemėje (servum arbitrium). Žmogus šioje žemėje esąs žuvęs dėl Adomo nuodėmės, o jį mirdamas atpirkęs Kristus. Todėl tam bevaliui ir žuvusiam žmogui dabar belieką tikėtis malonės ir išganymo iš dievo, ir tik tas tikėjimas jį išgelbės. Prieš tokią Liuterio pesimistinę žmogaus lemties „teoriją“ 1524 m. pasisakė Erazmas, gindamas žmogaus laisvą valią, tikėdamas jo sugebėjimu pasiekti laimę, optimistiškai žiūrėdamas į žmogų. Tai jis išdėstė savo darbe „De libero arbitrio diatribe“. Į jį Liuteris atsakė piktu pamfletu „De servo arbitrio contra Des. Erasmum“ (1525). Erazmas už tai neliko skolingas ir tuo pačiu tonu atsakė kitu savo darbu „Diatribe contra servum arbitrium Lutheri“ (1527). Už tai Liuteris jį išvadino laisvamaniu, besiaippančiu diferentu, kurio reikią vengti kaip nuodų.

Idomu, kad dar nedraugiškiau Erazmas buvo nusiteikęs Melanchtono atžvilgiu, nepaisant to, kad tasai reformacijos teoretikas pasisakydavo prieš jį ne tokiu aštriu tonu. Kai lenkų vyskupas A. Kricijus pranešė Erazmui, jog jis užsipašęs Melanchtoną į Lenkiją, tas labai nusistebėjo ir pavadino pastarąjį didesniu liuteronu, negu pats Liuteris³⁴. Matyti, jog Erazmą labiau gąsdino Melanchtono gilesnis, negu Liuterio, išsimokslinimas ir labiau pagrįsti sprendimai.

Humanistiniame ano meto pasaulyje (ir Lietuvoje) Erazmas Roterdamietis buvo labai įtakingas žmogus. Jis turėjo daug draugų ir priešų. Jį palaikė karaliai, popiežiai. Tarp jo gerbėjų buvo ir Lietuvos-Lenkijos karalius Žygimantas Senasis, kvietęs jį apsilankyti ir siuntęs jam honorarų. Lenkijoje, kaip ir kitur, tačiau su dedikacijomis lenkų politikams veikėjams, buvo spausdinami labai daug kartų (apie 70) jo darbai. Jie buvo platinami ir Lietuvoje³⁵. Net po Tridento bažnytinio susirinkimo, kur kai kurie Erazmo darbai buvo pasmerkti ir įtraukti į uždraustųjų knygų sąrašą, jo darbai nesiliauta spausdinti. Ir 1585 metais Vilniuje buvo išspausdinta Erazmo knyga lenkų kalba „Ryćerstwo chrześcijańskie“. Jo autoritetu remiasi, pavyzdžiui, S. Budnis, lygindamas biblijų tekstų variantus (1574). Erazmą Roterdamių gerai pažino Lietuvos skaitytojai ne tik iš Lenkijoje spausdinamų knygų, bet ir iš atvežamų iš kitur³⁶. Be abejo, visi gerai žinojo apie tą polemiką, kuri vyko tarp jo ir liuteronizmo propagatorių. Todėl Agripa ir neranda reikalo supažindinti skaitytoją su Erazmu ir jau iš karto įspėja jo saugotis. Erazmo mokslas žmogaus prigimčiai ir dievo valiai prieštaraujantis dėl to, kad jis draudžias žmonėms gedėti mirusių ir kad gedulą jis laiką net beprotyste (insania). Tik liuteroniškoji bažnyčia tinkamai įvertinusi mirusiųjų gailėjimąsi ir gedulą.

Tuo būdu toks didelis reformacijos mokytojo gerbimas ir erazminio humanizmo kritika gana aiškiai rodo, kad Agripas raštų humanistinės tendencijos gana smarkiai suvaržytos konfesinių įsitikinimų ir reikala-

³⁴ Plg. Korespondencja Erazma z Rotterdamu z Polakami, Warszawa, 1965, str. 271–272.

³⁵ Kai kurios jo knygos buvo spausdinamos ir su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybiniu herbų, pvz., „Liber cumprimis pius de praeparatione ad mortem...“, Cracoviae, 1540.

³⁶ Apie Erazmo Roterdamičio veikalą „Adagia“ M. Daukšos bibliotekoje žr. plačiau: Lebedys, J., Mikalojus Daukša, V., 1963, p. 152–153.

vimų. Tačiau ir tokiu atveju Agripas „Kalbos“ skaitytojas randa kai kurių vertingų duomenų, charakterizuojančių XVI a. vidurio Lietuvos visuomeninį, politinį ir kultūrinį gyvenimą.

J. Radvilos charakteristika ir kai kurios ano meto kultūros tendencijos. Agripa savo darbely padeda panegirinio pobūdžio eilėmis, skiriamomis išgarsinti kunigaikščių Radvilų herbų: „In insignia illustrissimorum principum Radzivilorum Olliciae et Nesvisi ducum etc. carmen a W. Agrip. scriptum“. Turėdamas prieš akis Radvilų herbą — išskėstais sparnais erelį, — jis rašo, kad tasai padangėse sklandęs kovingasis Jupiterio paukštis simbolizuoja Radvilų namą, kurio garsas, dorybių sparnais keliamas, siekiąs dangaus žvaigždes. Dideli esą Radvilų nuopelnai tėvynei³⁷.

Poetiniu atžvilgiu tas eilėraštis yra gal kiek reikšmingesnis už minėtąjį Melanchtono eilėraštį bent dėl to, kad jis yra pasaulietinio turinio, ir jo mintis įvilktą į poetinį, nors ir gerokai tuo metu nuvalkiotą ir labai hiperbolizuotą, vaizdą. Kaip ir Melanchtono eilėraštis, Agripas eilės parašytos klasikine lotynų kalba ir labai mėgstamu lotyniškoje humanistinėje poezijoje eleginiu distichu. Tas eilėraštis išreiškia pagrindinį Agripas „Kalbos“ siekimą — išgarsinti savo globėjus Radvilas. Iš tikrųjų kalbos autorius aukštais tonais giria tos įtakingosios šeimos senolius, kovojusius narsiai su priešais, mini tai, kad „Šventosios Romos imperijos“ valdovas Karolis V suteikė jiems kunigaikščių titulus³⁸. Apie žinomųjų Mikalojų Radvilų — Juodojo ir Rudojo — įtaką to meto politiniame gyvenime jis kalba taip: „Adsunt duo sapientissimi principes, penes quos est summa rerum potestas — Nicolaus Radzivil, palatinus Vilmensis, Marschalcus supremus ac cancellarius magni Ducatus Lithuaniae, frater huius mortui germanus. Alter eiusdem nominis palatinus Trocensis ac summus rei militaris praefectus, patrueilis...“³⁹.

Pačiam velioniui J. Radvilai, kurio mirties proga parašyta ši kalba, čia, suprantama, skiriama daugiausia vietos. J. Radvilos gyvenimas arba autoriaus samprotavimai apie jį sudaro visos kalbos ašį, apie kurią sukasi visi kiti epizodai. Vis dėlto reikia pasakyti, kad Agripa nesukuria tokios ryškios ir konkrečios velionio charakteristikos, kokios būtų galima laukti. Tiesa, jo Radvila yra bent kiek konkretesnis, negu minėtoje Melanchtono charakteristikoje, bet vis dėlto, be poros individualių fizinių žymių, jis ir čia yra tik gerųjų, autoriaus nuomone, žmogiškųjų ypatybių rinkinys, ir sunku nustatyti, kiek jos buvo realios. Žinoma, kalbos pobūdžiui ir velionio charakteristikai įtakos turėjo pati mirties minėjimo proga, nes paprastai tokiais atvejais stengiamasi apie mirusįjį pasakyti „nihil nisi bene“. Dėl to autoriaus teiginiai apskritai geriau tinka charakterizuoti ano meto gyvenimą, ir jie, palyginti su kitų šaltinių duomenimis bei jais papildyti, sudarys tam tikrą Lietuvos-Lenkijos visuomenės gyvenimo bei kultūros vaizdą.

³⁷ Martius aërium coelo Iovis ales aperto

Per tenebrosa vagans, nubila carpit iter.

Errantesque procul reliquas pendere volucres

Praelustri timidum cernit ab arce genus.

Sic vestrum celebri nomen virtute paratum

Radzivilii volitans fama sub astra vehit... p. [2].

³⁸ Faktiškai tas imperatorius tik išplėtė visiems Radviloms tą privilegiją, kuri buvo gauta iš imperatoriaus Maksimiliano dar 1518 metais. Žygimantas Augustas ją patvirtino 1549 m.

³⁹ „(Laidotuvėse) dalyvauja du didžiai išmintingi kunigaikščiai, kurių rankose yra aukščiausia valstybės valdžia — Mikalojus Radvila, Vilniaus vaivada, aukščiausiasis maršalka ir Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės kancleris, tikrasis šio velionio brolis. Kitas to paties vardo Trakų vaivada ir vyriausiasis kariuomenės vadas, jo pusbroliis...“ p. [16].

Agripa net stengiasi pasiteisinti skaitytojui, kodėl jis negalėjęs plačiau ir konkrečiau charakterizuoti velionį. Jam trukdžiusi ta aplinkybė, kad jis nesąs iš tų žmonių, kuriems artimiausiu būdu pažįstamas miręs kunigaikštis. Todėl jis ir siūlo J. Radvilos gyvenimo istoriją rašyti tiems, kurie jį geriau pažinę, ir, be to, tokiems, kurie esą geriau pasirengę ir labiau tinką tokiai istorijai parašyti. Jis pats, kaip kukliai pareiškia, esąs netalentingas ir neturėjęs progos pažinti velionio šlovingų darbų bei sumanymų. Šią trumpą kalbą jis rašas, norėdamas tik išreikšti gedinčią Radvilų giminei užuojautą ir duoti jai savo palankumo liudijimą.

Pasakodamas apie velionio jaunystės metus, autorius supažindina skaitytoją su savo meto auklėjimo bei mokymo sistema. Žinoma, visų pirma ten kalbama apie kilmingojo jaunimo mokymą. Kadangi kilmingųjų dvaras, ypač tokių didikų, kaip Radvilos, turėjo galimybių pirmiausia susipažinti su naujomis kultūros ir pedagoginės minties tendencijomis, o taip pat dėl to, kad to dvaro mokykla davė toną visai kalbamajam meto mokyklai, tai iš pasakojimo apie Radvilos auklėjimą bei mokymąsi susidaro to meto mokyklos vaizdas. Radvilų rūmai patys buvo pasidarę kilmingojo jaunimo mokykla: Lietuvos bajorai laikė garbe leisti savo sūnui pabuvoti ir pasimokyti tų didikų namuose, panašiai kaip Lietuvos-Lenkijos jaunimas auklėdavosi karaliaus dvare, užsienio valdovų dvaruose.

Būdinga, kad autorius, kalbėdamas apie velionio jaunąsias dienas, mokymosi klausimais polemizuoja su kai kuriais (jų vardų nemini) didikais, kurie mokymąsi bei mokslą laikė negarbingu daiktu ir net gėda (indignum). Anot tų senosios kartos žmonių, lankyti mokyklas ir mokytis reiškia nusileisti iki beturčių ir paprastų žmonių, kurie mokosi, norėdami įsigyti sau pragyvenimo šaltinį. Turtingam ir aukštos kilmės žmogui taip daryti netinką, nes jis turįs garantuotą pragyvenimo šaltinį ir be mokslo⁴⁰. Tačiau „Kalbos“ autorius pažymi, kad tokie didikai kaip tik patys darą sau gėdą, nes, kai jų tokie neišsilavinę ir nemokyti vaikai pašaukiami prie valstybės vairo, jie tampa tik pragaištingiausių suiručių valstybėje priežastimi ir tuo būdu patarnauja ne tiek tėvynės gerovei, kiek jos pražūčiai. Velionio Radvilos tėvas aiškiai žinojęs, kad valstybė tvirta yra dėl gerų sumanymų. Todėl jis rūpinęsis savo vaikus, tarp jų ir Joną, išmokyti garbingų mokslų, išauklėti juos dievobaimingus ir griežtoje drausmėje.

Iš to matyti, kad dar XVI a. pirmojoje pusėje Lietuvoje buvo dvi priešingos pažiūros į mokymąsi: senoji, viduramžinė, reikalavusi iš savo valdovų ir didikų tvirtos rankos bei sugebėjimo valdyti kardą, o raštą ir švietimą atidavusi vienuoliams ir dvasininkams, ir humanistinė — laikiusi mokėjimą naudotis plunksna, net teptuku bei muzikos instrumentu, o taip pat turėti šviesią bei išmokslintą galvą, ne mažesnę dorybę už sugebėjimą valdyti kardą. Tai buvo konservatyvioji, bažnytinė ir pasaulietinė bei mokslinė tendencijos.

Jau ne vienas to meto žmogus buvo supratęs, kad pirmoji pažiūra į mokymąsi yra atgyvenusi ir kėlė mintį, kad mokymasis turi būti sekuliarizuotas ir tinkamai įvertintas. Pavyzdžiui, tokį persilaužimą XVI a. pradžioje buvo išgyvenę poemos apie lietuvišką taurą autorius M. Hušovianas. Jis pats, pasinaudodamas savo jaunystėje pamėgtos medžioklės vaizdais, apie tai rašo šiais žodžiais:

...daugelis žino gerai,
Kur aš praleidau tuomet niekada negrąžinamą laiką,
Vengiau jį mokslui pašvęst, nenekėčiau jo iš tiesų.
Jo gi dabar aš siekiu visa širdimi ir pastangom,
Gaudau jį ir įvairiais būdais jam spendžiu tinklus.
Nesislapstau tamsoje tinginiauti, bet laiką medžioju,
Kurs nuo siekimų manų buvo pagrobtas seniau...

⁴⁰ Zr. Oratio..., p. [18–19].

Eil. 94–100, B. Kazlauskas vert.

Kova tarp konservatyvios, katalikų bažnyčios pažiūros, švietimą laikiusios sau priklausančių dalykų, ir priešingos, humanistinės bei pasaulietinės pažiūros į mokymąsi vyko ir steigiant mokyklas. Kaip žinoma, Vilniuje mokyklą norėjo įsteigti kai kurie vaivados S. Goštauto aplinkos žmonės, būtent, jo raštininkas ir pasiuntinys J. Vilamovskis drauge su J. Zablockiu, tačiau nesėkmingai, nes pasipriešino katalikų bažnyčia, bijojusi konkurencijos savajai mokyklai, o taip pat erezijų. Aplenkiant katalikų bažnyčią, tokią mokyklą 1539 m. pasisėkė įkurti A. Kulviečiui, tačiau dėl persekiojimo ji turėjo užsidaryti. XVI amžiaus viduryje Mykolas Lietuvis, pripažindamas švietimui didelę reikšmę tautos gyvenime, skaudžiai išgyveno, kad pačioje Lietuvoje tuo metu nebuvo taip reikalingos gimnazijos. „Gymnasiis litterariis, dolendum, caremus...“ pasakyta jo knygos V skyriuje. Nesant vietoje tokių humanistinio pobūdžio gimnazijų nei aukštųjų mokyklų, Lietuvos jaunimas buvo priverstas aukštesnio mokslo ieškoti svetur. Beveik visą XV amžių svarbiausia mokslo įstaiga lietuvių studentams buvo Krokuvos universitetas. XV a. pabaigoje ir XVI a. pradžioje studentų srautas pasuko į Vakarų Europos universitetus. Ypač aukštai buvo vertinamos studijos pirmojoje humanizmo tėvynėje Italijoje. Ten studijuoti stengėsi visų pirma tie, kuriems leido lėšos vykti į tokią tolimą kelionę. Italijoje studijavo Radvilos, Juodasis ir Rudasis, o taip pat nemaža kitų panašios, o kartais ir žemesnės, visuomeninės padėties žmonių.

Agripa kaip tik ir pasakoja, kad ir J. Radvila studijų tikslais savo žingsnius buvo nukreipęs į Italiją. Jis pats ten savo valia nuvykęs, nes turėjęs didelį norą mokytis. Būdamas iš prigimties gabus mokslui, Radvila ten išmokęs daug dalykų, buvusių reikalingų būsimajam valstybės vyriui. O tie dalykai buvo visai humanistiški — iškalba ir istorija. Taigi, tie mokslai turėjo paruošti jaunuolį politinei veiklai⁴¹. Betgi iš tų dviejų mokslų didžiausių gabumų J. Radvila parodęs iškalboje. Toje srityje jis padaręs tokią pažangą, kad pralenkęs visus. Jo kalba buvusi už medų saldesnė ir tekėte tekėjusi lyg srovė. Jis turėjęs neįtikėtina gerą atmintį ir neišsamius išteklius. Autorius prie tų pagyrų prijungia nemenką hiperbolę, savo aprašomąjį jaunuolį išmintimi ir rimtumu palyginamas su garsiuoju Katonu, o iškalbingumu — su pačiu Ciceronu: tie romėnai nesugebėję daugiau už Radvilą⁴².

Galima sutikti, kad J. Radvila pasiekė tobulumą iškalboje. Bet kartu turime prisiminti, kad tokias pagvras skatino ir ano meto kultūros darbuotojų įsitikinimas. Iškalbai tuo metu, kai knyga ir visa kita spauda buvo dar pradinėje stadijoje ir kai daugiausia lėmė gyvas žodis, buvo teikiama didelė reikšmė. Laikantis antikinių tradicijų, retorikai buvo skiriama svarbiausia vieta meno teorijoje. Iškalbą nuolat tobulinti iš savo pastorių reikalavo Liuteris ir Melanchtonas. Retorikos pagalba jie tikėjosi savo doktrinai laimėti visą pasaulį. Iškalba turėjo didelę reikšmę, auklėjant naują inteligentią, kuri turėjo stoti į kovą su gerai išsilavinusiais kazuistikoje ir iškalboje katalikų dvasininkais. Žodžio jėgą suprasti ir ją panaudoti ideologiniais tikslais reikalavo ir universitetų programos⁴³. Tuo būdu „Kalbos“ autorius J. Radvilos asmenyje iškėlė ne tik

⁴¹ „...quae ad Rempublicam gerendam pertinebant, strenue didicit, praecipue vero in studio eloquentiae ac historiarum cognitione, quae duo inprimis Reipublicae utilia esse putabat, studiosissime versabatur...“, p. [20].

⁴² „...ut neque Cato in Republica Romana sapientia et gravitate, nec Cicero summa dicendi facultate plus potuerint, quam hic in nostra“, p. [25—26].

⁴³ Pavyzdžiui, Karaliaučiaus universiteto programose pažymėta: „Primo tradatur Rhetorica, cui lectio historica sit coniuncta...“; pgl. „Literatūra“, t. VII, V., 1964, p. 118—119.

individualius jo bruožus bei ypatybes, bet ir parodė, koks, jo nuomone, turi būti ano meto apsišvietęs politinis veikėjas: gerai įsisavinęs gyvenimo mokytoją — istoriją ir sugebąs gražia ir gera forma („ciceroniška“) išreikšti savo mintis.

Tolesnėje velionio Radvilos charakteristikoje išryškėja, kad XVI a. viduryje keitėsi pažiūra ir į muziką, šokį ir fizinį lavinimą. Tai matome iš to, kad Agripa randa reikalą ginti velionį kunigaikštį nuo žmonių, priekaištavusių jam dėl to, kad jis mėgęs tuos dalykus. J. Radvilai labai patikusi muzika, ir jis išmokęs taip meniškai groti kanklėmis („tangere testudinem“), kad tuo menu pralenkęs net didelius menininkus. Autorius šį kai kurių žmonių laikomą nekunigaikštišku užsiėmimu pomėgį pateisina biblinio žydų karaliaus Dovydo ir graikų politinio veikėjo Temistoklio pavyzdžiais. Kartu jis mini, jog J. Radvila mėgęs ir italų šokio meną. Itališkuosius šokius kunigaikštis šokdavęs taip grakščiai, jog atrodydavę, kad jis kojomis žemės nesiekia. Agripa, nenorėdamas, kad kas nors priekaištautų velioniui ir dėl šokių, paaiškina, jog tuo būdu jaunuolis užsiiminėjęs mankšta, kad kūnas nestingtų nuo neveiklos.

Lietuvoje muzika, žinoma, buvo ne naujiena. Jau XV a. ir XVI a. pradžioje buvo gana didelių muzikinių kolektyvų (Trakuose, Vilniuje). Ja naudojosi bažnyčia. Šiuo atveju problema yra ta, kad iš seno buvo manoma, jog kunigaikščiui groti nedera, lygiai taip, kaip rašyti poeziją. Kunigaikščio tikrasis užsiėmimas — valdyti, atsidėti valstybinei bei politinei veiklai. Tik dvariškių pareiga linksminti kunigaikštį meno kūriniiais, šokiais, muzika ir dainomis. Betgi humanizmo įtakoje keitėsi ir toji pažiūra. Agripa jau pateisina tai, kad kunigaikštis ir pats užsiiminėja menu ir tiki, kad toks užsiėmimas yra ne tik naudingas, bet ir reikalingas visuomenei. Galimas daiktas, kad tokiai pažiūrai į meną susidaryti turėjo įtakos Liuteris, kuris teigiamai vertino muzikos reikšmę. Žinoma, toks ir velionio Radvilos, ir Agripos požiūris į meną visai nesiderino su kalviniškosios reformacijos, į kurią netrukus palinko Radvila Juodasis, teiginiais. Kalvinas griežtai pasisakė prieš išorines dievui garbinti priemones, prieš paveikslus, muziką, ceremonijas. Tai ir yra viena iš priežasčių, kad kalvinizmas Lietuvoje, kaip ir kituose kraštuose, beveik nesukūrė savo poezijos ir tenkinosi tik psalmių giedojimu ir jų sekimais.

Didikų kritika. Agripa, gindamas jaunąjį Radvilą ir jo humanistines pažiūras į mokslą ir meną ir peikdamas senąsias, tą kritiką perkelia į socialinę bei moralinę plotmę. Ryšium su muzika jis ima kritikuoti prabangą ir lošimuose paskendusius didikus. Autorius pabrėžia, kad nepalyginamai geriau atvangos metu užsiiminėti kai kieno peikiama muzika, negu tas valandas skirti kauliukams ir per juos gaišinti savo ir savo pavaldinių turtą⁴⁴. To lošimo padariniai būna labai sunkūs, nes, neužtekus pinigų, tie turtų eikvotojai ima grobti, be jokio gailėsčio prievartauti savo pavaldinius. Jo meto žmonės esą liudininkai atvejų, kai dėl šitokių plėšikavimų kai kurių didikų žemėse kildavęs badas ir mirdavę žmonės su vaikais. Nesą abejonės, kad tokie didikai susilauksią sunkios bausmės. Kaip tik dėl to kunigaikštis J. Radvila, autoriaus nuomone, buvo teigiamas pavyzdys, ir jo meno pomėgis ne tik nepeiktinas, o girtinas.

Toliau girdamas velionį, „Kalbos“ autorius akcentuoja tokias jo visuomenines dorybes, kaip švelnumą pavaldiniams, paprastesniems žmonėms ir taikingumą. Už tuos dalykus nieko nesą garbingiau. Agripa kelia aukštai ir jo teisingumą. Dėl šios pastarosios savo dorybės jis buvęs laikomas priebėga ir užtarėju visų našlaičių, našlių ir vargšų, o taip pat šio pasaulio galiūnų persekiojamų žmonių („Commune refugium“). Jisai,

⁴⁴ „Honestius existimare debemus Musica sese principes recreare, quam alea interim miserorum subditorum bona perdere“, p. [22].

kai tik nustatydavęs esant bylą teisingą, visu rimtumu gindavęs nuo tironų skriaudžiamąjį. Jis jokių būdu nesutikęs, kad Lietuvoje įstatymai būtų tokie, kaip juos apibūdino iš istoriko Herodoto raštų žinomas skitas Anacharsis, esą, jie panašūs į voratinklius, ir kaip voratinkliai sulaiko silpnesnius gyvius, o stipresnius praleidžia, taip ir įstatymai menkus žmonelius apraizgo ir supainioja, o galingieji ir turtingieji įstengia juos supraskyti. Velionis Radvila tokios galingųjų ir turtingųjų saualės nepripažinęs. Įstatymai, jo nuomone, turi būti vienodi dideliems ir mažiems⁴⁵.

Vargu ar visos tos dorybės priskirtinos J. Radvilai. Greičiau tai yra paties Agripas pažiūros į socialinį teisingumą, nepasitenkinimas plačia didikų įtaka ir jų savavaliavimu. Reikia pasakyti, kad „Kalbos“ autorius buvo ne pirmas toje antididikiškoje kampanijoje. Jau humanistas Husovianas žinomoje poemoje apie taurą pavaizdavo Vytautą, kuris visokiais būdais saugojęs teisingumo sritį bei tramdęs didikų saualę ir kovojęs prieš neteisingumą teismuose. Dar ryškesnės didikų kritikos pavyzdys randamas Mykolo Lietuvio „Papročiuose“. Jo nuomone, dėl didikų kaltės Lietuvoje faktiškai nesą jokio teisingumo, nes viskas matuojama pinigų ir dovanomis. Todėl savo darbo IV skyriuje, kur plačiausiai liečiami teismo ir teisingumo reikalai, jis daug sykių kartoja „ima“ ir pažymi, kad žmogus, kuris patenka į tokį teismą, ieškodamas teisybės, netenka visko. Mykolas Lietuvis dėl to kaltina visų pirma didikus: „Net pagonių įstatymai draudžia dovanas teismuose, o jos pas mus plačiai įsigalėjo prieš keletą penkmečių dėl to, kad patys aukštieji kilmingieji, remdamiesi abejotinu papročiu, stengiasi pritaikyti įstatymus savo naudai“. Jis kritikuoja visų pirma 1529 m. Lietuvos Statutą, kur buvo užfiksuotos didikų privilegijos, reikalauja jas panaikinti, įvesti teisingumą, lygų visiems. Teisingumą valstybės ramsčiu laikė ir lenkų humanistas F. Modrevijus. Apskritai, humanistai reikalavo didikų savavaliavimą panaikinančios tvirtos ir centralizuotos valdžios ir tokio valdovo, kuris valdytų „geležine ranka“. Stipri valdovo ranka turėjo būti įrankis, kovojant su vidurinių amžių teritoriniu susiskaldymu ir politinės valdžios susismulkinimu. Todėl ir Agripai, kritikuojančiam didikų saualę ir neteisingumą, reikia pripažinti šiuo atžvilgiu humanistinius įsitikinimus.

Bet kaip suderinti kritiką didikų atžvilgiu su tuo, kad Agripas kalba skirta didikui Radvilai ir apskritai Radvilų rūmams. Ar nekritikuoja jis tų kunigaikščių politikos? Pasirodo, kad ne. Agripa, kalbėdamas jau apie Radvilų namų išsimokslinimą, išskiria juos iš kitų, senamadiškų ir prasišusių didikų. Galingieji Radvilos jam yra virš kritikos.

Kalbamuojų atžvilgiu būdinga kito tų pačių Radvilų literato, „Radviliados“ autoriaus J. Radvano, pateikiama didikų kritika. Pasakodamas apie baises totorių išpuolius į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemes, kai žūdavo daug žmonių ir dar daugiau būdavo išvaroma į nelaisvę, poetas apgailestauja, kad tuo pačiu metu didikai, susirinkę turtingame Vilniuje, linksminasi ir be jokio rūpesčio leidžia sau dienas. Savo pykčiui išreikšti jis įveda į poemą jaunuolį, kuris sužeistas pabėgo iš priešų apsupimo ir atvyko įspėti apie gresiantį didžiulį pavojų. Atvestas pas kunigaikštį ir stojęs diduomenės akivaizdoje, bajorų vardu jis kaltina didikus tingumu, nerūpestingumu ir savanaudiškumu, atpratimu nuo kario drabužio ir gėdos bei gailėsčio jausmo neturėjimu, kai taip kenčia jų tėvynės žmonės. Juo labiau tokia padėtis esanti nepakenčiama, kad visa tai vyksta toje tėvynėje, kuri kadaise buvusi garsi savo didvyriais⁴⁶.

⁴⁵ Žr. Oratio..., p. [27–28].

⁴⁶ Plg. taip pat Kazlauskas, B., Jono Radvano poema „Radviliada“. — „Literatūra“, t. VIII, V., 1965, p. 290–291.

Jaunuolio kreipimasis ir jo griežti žodžiai paskleidę baimą tarp pony, o didysis kunigaikštis Zygimantas Augustas žygiui prieš totorius vadu paskyręs — didiką Radvilą. Taigi ir čia didikas Radvila, panašiai kaip ir Agripas Radvila, yra ne toks kaip kiti: jis sudaro išimtį tarp tų puotaujančių ir išlepusių didikų. Jam galima patikėti valstybės gynimą.

Zinoma, tokioje diduomenės kritikoje, kuri neliečia didikų Radvilų, glūdi tam tikra propagandinė gudrybė. Joje atsispindi toji kova, kuri vyko tarp feodalinės aukštuomenės ir bajorijos. Kadangi pastaroji vis daugiau tuo metu ėmė įgyti įtakos, Radvilos ir jų rūmų propagandistai taip pat ėmė orientuotis į šiuos naujuosius žmones, laikydami save jų globėjais ir jų interesų gynėjais. Tuo jie norėjo sustiprinti savo padėtį tarp bejsigalinčios bajorijos ir sukaupti savo rankose dar didesnę valdžią. Agripas kalba, matyt, irgi tarnavo tam tikslui.

Lietuvių romėniškos kilmės legenda. Bene ryškiausias ir įdomiausias Agripas kalbos epizodas — legenda apie romėnišką lietuvių kilmę, apie Lietuvos garbingą ir ilgą priešistoriją, siekiančią net pirmuosius Romos imperijos amžius. Kaip ir visuose „Kalbos“ pavaizduotuose dalykuose, taip ir šioje legendoje yra daugiau savo metą apibendrinančios minties, negu konkretumo, ir autoriui rūpi ne tiek reali savo krašto charakteristika, kiek noras parodyti, koks turi būti tasai kraštas, kur autorius gyvena, ir kokią vietą jo tėvynė turi užimti kitų tautų ir valstybių tarpe. Kaip ir daugelis humanistų, Agripa čia pasirodo savojo krašto patriotu.

Išdėstydamas tą romėniškos kilmės legendą, Agripa, matyt, prieš akis turėjo visų pirma ne Lietuvos skaitytojus, nes jis aiškina, kur yra Lietuva, su kokiais kraštais ji turi bendras sienas. Iš tikrųjų jis nori papasakoti apie Lietuvą tiems užsienio skaitytojams, kurie, anot jo žodžių, nebuvo palikę savo lizdelių ir nebuvo atkeliavę į jo aprašomąjį kraštą ir todėl turi apie jį kitokią nuomonę⁴⁷, o kai kada net pripaistą fantastiškų prasimanymų („portenta“). Betgi jisai galės tikrai patvirtinti, kad Lietuva ir klimatu, ir žemės derlingumu, ir būtinų pragyvenimo reikmenų gausumu, o taip pat žmonių papročiais, gabumais, dorybėmis beveik jokiai Europos tautai nenusileidžianti⁴⁸. Autorius ir pasiryžęs teisingai papasakoti apie Lietuvą šioje savo kalboje.

Lietuva savo teritoriją esanti didžiausia pasaulio kunigaikštystė. Didumu ji viršijanti daugelį karalysčių ir dėl to gavusi „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės“ vardą. Ne mažiau didinga ir jos istorija, nes ji savo kilme susijusi su didžiąja Romos imperija. Ta proga Agripa pateikia savitą lietuvių romėniškosios kilmės legendą, kurios kai kuriuos elementus randame jau kitų autorių minėtus, o kai kurie yra visai nauji.

Lietuvos pavadinimas esąs kilęs iš „Italijos“, būtent, iš formos su artikeliu — „L'Italia“. Mat, iš metraščių esą žinoma, kad lietuviai kilę iš italų. Konkrečios lietuvių tautos aplinkybės buvusios tokios.

56 m. e. metais žiauriausias žmogus. Romos imperatorius Neronas, įvedė visoje imperijoje baisią tironiją, nužudė net savo motiną ir mokytoją. Būsimieji lietuvių senoliai, o tarp jų ir Nerono giminaitis Julijus, išsigandę tų žiaurysčių ir bijodami, kad ir jiems taip neatsitiktų, su savo šeimomis, pasiėmę daug turto ir reikalingo maisto, sėdę į laivus ir išplaukę ten, kur jie galėtų ramiai gyventi. Tuo būdu jie atplaukę į Baltijos jūrą ir įsikūrę Lietuvos žemėje. Čia jie radę malonią gyventi vietą, derlingą žemę, didžiulę daugybę žuvų, žvėrių, neįtikimai daug medaus. Dėl to jie čia ir pasilike.

⁴⁷ „...non procul a suis nidulis peregrinati in his regionibus aliam opinionem habent“, p. [8].

⁴⁸ „...nulli fere Europae nationi postponendam esse“, p. [8].

Romėnai-lietuviai išlaikę kai kuriuos senus papročius. Jie ir toliau kūrė amžinąją ugnį, garbinę senelių dvasias, būrę iš aukų vidurių. Kaimo žmonės tų papročių laiką ir jo metu. Tuos papročius Agripa, kaip ir daugelis kitų uolių reformacijos skelbėjų (pvz., Mažvydas), smerkia kaip pagoniškus, vadindamas juos tokiais stipriais žodžiais, kaip „velniškas kultas“ („Diabolici cultus“), „senobiškas mėsas“ („pristinae sordes“). Ir lietuvių kalba kadaise buvusi lotyniška. Tai rodą labai daugelis žodžių. Ji tik pasikeitusi panašiai, kaip iš lotynų kalbos yra pasidariusi italų kalba. Lietuviai ir senovės romėnai esą panašūs ir savo prigimtimi, nes jie sumanūs, myli teisybę, laisvei ginti nevengia jokio vargo ir pavojaus, neištižę ir nepatvirkę, be reikalo kitiems neskelbia karo, tačiau užpulti narsiai atmuša priešą. Namie jie esą griežti, padorūs, gabūs visokiems darbams ir žingeidūs mokslo. Norėdamas ypač iškelti lietuvius, autorius pabrėžia, jog lietuvių esą tinkami tai aukščiausiai kultūringo žmogaus dorybei — iškalbai („idonei etiam ad eloquentiam“)⁴⁹. Agripa teigia, kad lietuvių turi aukšto lygio meną ir literatūrą ir tuo atžvilgiu mažai tenusileidžia italams⁵⁰. Apskritai, šis autorius tvirtina, kad už Lietuvą nėra geresnės valstybės niekur pasaulyje nei savo santvarka, nei valdžia, nei gyvenimo šventumu, nei įžymybėmis⁵¹.

Nereikia įrodinėti, kad „Kalbos“ autorius, šitaip charakterizuodamas lietuvių, perdeda. Tuose žodžiuose yra daugiau patriotinio jausmo, negu jis turėjo faktų tiems savo teiginiams paremti. Patriotinio jausmo stiprumu Agripa nė kiek nenusileidžia Husovianui, Mykolui Lietuviui, taip pat aukštais žodžiais gyrusiems Lietuvą, jos gamtą ir žmones. Jis visai nuošalyje, be kritikos didikams, palieka tuos ekonominius, socialinius bei politinius sunkumus, kuriuos kėlė kai kurie kiti to meto rašytojai, pavyzdžiui, P. Roizijus. Tik kalbos gale jis prisimena kai kurias nepalankias ir temdančias apskritai labai šviesų Lietuvos gyvenimo vaizdą politines aplinkybes, kad spaudžia (premunt) maskviečiai, kad gresia totorių užpuolimų pavojai, o taip pat, kad įtartini yra ir priešingos valstybės pusės kaimynai ir draugai.

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad pateikiama Agripa legenda apie lietuvių romėnišką kilmę nėra iš kur nors nurašyta, ji yra originali ir sudaro atskirą variantą. Nors legenda apie Julijų, kurį Agripa laiko Nerono giminaičiu, primena senąją, jau J. Ostrorogo Kazimiero Jogailaičio vardu išdėstytą Romoje aiškinimą, kad Julijus, būtent Cezaris, įkūręs Vilniaus miestą (Vilnius — Julia civitas), tačiau čia, kaip matome, kitas Julijus. Be to, romėnų-lietuvių iškeliavimo laikas čia nukeliamas į kitą Romos imperijos laikotarpį. Kad Lietuvos vardas kilęs iš „L'Italia“, kad lietuvių garbiną tuos pačius, kaip ir romėnai, dievus, kūrėną šventąją ugnį, ir kad lietuvių kalba panaši į lotynų kalbą, jau buvo rašęs J. Dlugošas „Lenkijos istorijoje“, bet ten Vilniaus miesto įkūrėju laikytas kažkoks Pompėjaus šalininkas Vilius. Apie lietuvių atplaukimą į Žemaičių žemę laivais kalba Mykolas Lietuvis, bet jo „Papročiuose“ pažymima, jog tie lietuvių buvę Cezario kareiviai, audrą atblokti nuo Britanijos krantų į Baltijos jūrą. Apie tai, kad lietuvių senoliai nuo Nerono pabėgę iš Romos į Siaurės kraštus, pasakojama „Lietuvos ir Žemaičių didžiosios kunigaikštystės metraštyje“ (taip pat apie XVI a. vidurį), bet Agripa

⁴⁹ Oratio... p. [13].

⁵⁰ „Neque vero in his artibus etsi, ut parenti, Italiae cedunt, longe Italīs postponendi sunt“, p. [13].

⁵¹ „...certum est eius Reipublicae civem (t. y. velionis Radvila.—M.R.) fuisse, qua nulla in terris neque melius instituta est, neque rectius administratur, neque sanctius vivit, neque praestantissimis quibusque rebus beator est“, p. [6].—Ir lenkai turėjo rašytojų, kurie panašiu būdu girdavo savo kraštą ir žmones, žr. Brückner, A., Mikolaj Rej, Kraków, 1905, str. 81.

visai nemini garsiojo Palemono, o jo vieton stato minėtąjį Julijų. Agripa nemini ir menamosios romėnų ainių — lietuvių genealogijos, kurią pateikia tasai metraštis ir kur yra įrašytas Radvila. Matyti, kad Agripa, nors ir sakosi sužinojęs apie tą legendą iš metraščių, ją buvo paėmęs ne iš „Lietuvos ir Žemaičių didžiosios kunigaikštystės metraščio“, o iš kurio nors kito. Bet, greičiausiai, Agripa, kaip ir kiti tos legendos pateikėjai, slėngėsi sukurti savo paties variantą, atitinkantį asmeninius politinius siekius.

Apskritai, minimosios lietuvių romėniškos kilmės legendos, nors būdamos daugiau literatūriniais reiškiniiais, negu istoriniais, vis dėlto nėra visiškai be pagrindo. Paprastai jų autoriai teikdavo joms tam tikrą politinę prasmę. Minėtojo Kazimiero Jogailaičio diplomato Ostrorogo aiškinimas, kad Cezaris esąs Vilniaus įkūrėjas, reiškė, jog lietuviai turi laikytis nuo to romėnų karvedžio prasidėjusios valstybinės doktrinos — cezarizmo, reikalaujančio stiprinti centrinę valdžią. Kaip tik to ir siekė Kazimieras Jogailaitis. Priešingai, Dlugošas, laikydamas lietuvių prosenais respublikinių tradicijų gynėju Pompėjaus šalininkus, tuo pačiu pasisakė už tokias tradicijas ir Lietuvoje. Savo pateikiamoje legendoje gindamas stiprią kunigaikščio valdžią, Mykolas Lietuvis vėl grįžta prie cezarinės, nors ir ne tokios, kaip Ostrorogo, versijos. Nerono versija, kuria duoda „Lietuvos ir Žemaičių kunigaikštystės“ metraštis, aiškiai gina didikų ir bejsigalinčių bajorų interesus. Juk pagal ją lietuviai yra to tironiškojo imperatoriaus priešininkai ir laisvės mylėtojai. Ši teorija derinasi su lenkiškų „aukso laisvių“ įsigalėjimu Lietuvoje. Kadangi ir Agripa, nors ir būdamas skirtingo varianto autorius, laikosi Nerono versijos, galima spręsti, jog ir jis — „respublikinės“ pakraipos atstovas. Tuo jis parėmė siekius Radvilų rūmų, kurie norėjo karaliaus valdžios sąskaita padidinti savo politinę įtaką ir valdžią. Čia Agripa nutolo nuo daugelio humanistų, entuziastingų valdovo asmenybės ir stiprios valdžios gynėjų, tarp jų ir nuo savo meto lietuvių rašytojų — Husoviano ir Mykolo Lietuvio.

„Kalbos“ meninės ypatybės. Jau buvo progos pastebėti, kad Agripa, kaip ir visi kiti to meto humanistai, yra susipažinęs su antikinė istorija, literatūra. Jis komentuoja graikų filosofą Platoną, valstybės veikėją Temistoklį. Iš romėnų jis mini išmintingąjį ir rimtąjį Katoną, didžiausią iškaltinumo atstovą Ciceroną, žiaurųjį imperatorių Neroną ir nelaimingą jo mokytoją Seneką. J. Radvilos charakteristikoje jis panaudoja romėniškojo periodo graikų istoriko Diono Kasijaus pasisakymą apie Marką Aurelijų. Neminėdamas vardų, jis naudoja istoriku Herodotu ir poetu Ovidijumi.

Zinoma, jam, kaip dideliame iškaltinimo gerbėjui ir tos literatūros atstovui, ypač imponavo Ciceronas. Su tuo svarbiausiu romėnų kalbėtoju, kaip buvo iškelta anksčiau, Agripa palygina savo „Kalbos“ adresatą — velionį J. Radvilą. Mat, Ciceronas humanistams buvo geros lotynų kalbos pavyzdys. Jie visada jį laikė nepasiekiamu pavyzdžiu ne tik iškaltinime, bet ir laiškuose, publicistikoje, moksle, net poezijoje. Individo savarankiškumo iškėlimas, asmeninių išgyvenimų vertės pripažinimas, individualiai išpuoštas stilius traukė prie savęs individualumą pamėgusius humanistus. Pradedant Petrarką, pirmuoju žymiausiu naujosios lotyniškos poezijos atstovu, savo stilių kūrėsiu taip pat Cicerono pavyzdžiu, tą tradiciją tęsė gausūs pasekėjai visuose tuose kraštuose, kur įsivyravo humanizmas ir kur buvo kuriama naujoji lotyniškoji literatūra. Per ištisus šimtmečius ir italams, ir vokiečiams, ir anglams, ir lenkams, o taip pat ir lietuviams, atrodė, jog lotyniška literatūra galima kurti tik ciceroniška kalba. Toji kalba atliko svarbų vaidmenį, kuriant nacionalines kalbas.

Ir „Kalbos“ skaitytojas greitai pastebi, kad jos stilius kai kuo „ciceroniškas“. Tai galima pasakyti jos žodyno bei sintaksės atžvilgiu. Atskirus sakinius, kaip buvo mėgstama klasikiniėje lotynų kalboje, jis stengiasi sujungti įvairiais jungtukais (nam, quoniam, inde, namque, ita ir t. t.) ir tuo didesnį ar mažesnį sakinių skaičių supinti lyg į kokią pynę. Kaip ir klasikiniėje kalboje, autorius „apvalina“ sakinius, veiksnį dėdamas sakinio pradžioje, o tarinį — sakinio gale. Agripas eilės rodo, kad jis buvo gerai įsisavinęs antikinę eilėdaros teoriją. Žodyno atžvilgiu jo kalba grynesnė, pavyzdžiui, už Mykolo Lietuvio ir Mažvydo raštų kalbą. Pastarieji rašytojai vartoja dar gana daug senosios kalbos žodžių, kai tuo tarpu Agripa beveik visiškai jų išvengia. Tuo atžvilgiu „Kalbos“ autorius buvo geras klasikinių kalbų profesoriaus Melanchtono mokinys.

Tačiau apskritai stiliaus atžvilgiu „Kalba“ labai nepanaši į Cicero kalbų stilių. Agripas iškaltai visai nebūdingi ciceroniškieji sušukimai, maldos, kreipimaisi į dievus, fiktyvios kalbos, įspraustos į alegorinių veikėjų lūpas, kalbos ritmiškumas. Čia nėra tos patetikos, kurioje taip individualiai pasireiškė to didžiojo romėnų kalbėtojo talentas. Tiesa, Agripas kalbai būdingas tam tikras asmeniškumas. Ji nėra nuasmeninta, bet pateikiama ryšium su autoriaus mintimis, pažiūromis, jausmais. „Kalbą“ pajvairina bei sukonkretina žinomieji epizodai apie Lietuvos priešistoriją, apie Ramvilas, diskusija dėl mokslo svarbos ir pan. Tačiau visa tai daroma taip ramiai, kad skaitytojas ten neranda tokio jausmo, kuris jį tikrai sujaudintų ir uždegtų, o tik lygų ir logišką dėstymą. Net aukščiausio laipsnio būdvardžių, tų lengviausiai panaudojamų kalbos pakilumui sudaryti priemonių, čia nedaug. Todėl Agripas kalba labiau primena mokslo darbo, negu retorikos, kalbą.

Sitoks Agripas „Kalbos“ pobūdis, matyt, atitinka tai, ką autorius galvoja apie save, kaip apie retorinės literatūros kūrėją: jis toje srityje neturįs talento, o rašąs tik verčiamas reikalo. Galimas daiktas, jog tai, kas rašoma apie Agripą, kad jisai buvęs visai neiškalbus ir kad, kai reikėdavo kur kalbėti, jis pavesdavęs tai kitiems, yra teisybė⁵².

Dėl savo paprasto ir ramaus stiliaus, dėl objektyvaus pasakojimo tono ir menkos individualizacijos Agripas „Kalba“ gerokai skiriasi nuo minėto idėjinio jo priešo, ispano P. Roizijaus poezijos stiliaus. Roizijus ypač stengėsi asmeninti bei individualinti savo kūrybą. Tuo metu, kai Agripas asmenų charakteristika ir pateikiamieji faktai reikšmingesni savo apibendrinimu, negu konkrečia forma, Roizijaus poezija, priešingai, siekia ne gilaus turinio, o žodžio taiklumo, sąmojingų vaizdų, tam tikro poetinio žaismingumo, lyg nuslysta smulkmenų paviršiumi. Tuo būdu Roizijus į Lietuvą atnešė ispaniškojo baroko poezijos pradmenų⁵³. Tačiau Agripa atstovauja dar tam rimtam ir turiningam literatūros stiliui, kurio atstovai buvo Husovianas, Mykolas Lietuvis, Mažvydas.

Vis dėlto, nors stilistiškai ir labai skiriasi nuo Cicero, Agripa yra kai ko pasimokęs iš didžiųjų romėnų retorijų. Tai rodo jo „Kalbos“ kompozicija.

Kadaise Kvintilianas rekomendavo kalbėtojams homerinį dėstymo būdą („mos Homericus“), t. y. kalbą pradėti nuo vidurio ar galo. Tą pat anksčiau epikai buvo siūlęs Horacijus savo garsiuoju patarimu nedelsiant skaitytoją įvesti „in medias res“. Tai reiškė, kad rašytojas ar kalbėtojas turi įsikišti į natūralią įvykių eigą ir pakeisti ją pagal savo sumanymą. Vėliau prancūzų racionalistai (tarp jų ir Volteras) nenorėjo pripažinti to kompozicijos principo, tvirtindami, kad „jei pradėti, tai pradėk nuo pra-

⁵² Bursche, E., *Apologeticus*, ..., p. XIX.

⁵³ Plg. „Literatūra“, t. VIII, V., 1965, p. 130.

džios“ („il faut commencer au commencement“). Bet Kvintilianas mokė oratorius naudotis, nors ir ekonomiškai bei tikslingai, gyvu ir įvairiu kalbos elementų išdėstymu. Estetinį tokio išdėstymo poveikį jis palygino su malonumu, kokį patiria keleivis, eidamas keliu, kur pastatytos kelio rodyklės. Ir Ciceronas gyrė tokią kalbą, kurioje rūpestingai išdėstomos jos dalys, ir buvo tos nuomonės, kad kaip tik tokia kompozicija daro kalbą aiškią ir permatomą („illustrum et perspicuum“)⁵⁴.

Įdomu, kad ir Agripa „Kalboje“ laikosi homerinės kompozicijos. Juk jis savo dėstymą pradeda kaip tik nuo vidurio, iš karto supažindindamas skaitytoją su ginču tarp liuteroniško ir erazminio požiūrio į gedulą, o apie pačią velionio Radvilos mirtį, kuri buvo pirmoji ir tikroji visos kalbos priežastis, jis pasakoja tik gale. Ir kitos „Kalbos“ dalys sujungtos ne natūralia įvykių seka, o loginiu ryšiu. Iškėlęs pagrindinę tezę, kad aukščiausias dalykas yra dvasinė tėvynė — liuteroniškoji bažnyčia, jis paskui ima pasakoti apie žemiškąją tėvynę — Lietuvą, apie jos gėrybes ir garsią istoriją. Toliau jis vaizdavimo objektą dar susiaurina ir kalba apie Radvilų rūmus, o galų gale charakterizuoja vieną tų rūmų narį — J. Radvilą, jo charakteristiką perpindamas smulkesniais epizodais iš ano meto socialinio bei politinio gyvenimo. Tuo būdu visi tie įvykiai išdėstyti ne natūralia seka, o pagal jo sumanymą ir kaip rekomendavo minėtieji Antikos iškaltosios teoretikai.

Antikos retorikos bei literatūros klasikų mokiniu Agripa išlieka ir charakterizuodamas asmenis. Antikiniai meno teoretikai mokė kalbėtojus ir rašytojus aukštinti savo vaizduojamuosius dalykus ir asmenis, puošti juos („amplificare rem ornando“). Panašiai elgiasi „Kalbos“ autorius, charakterizuodamas J. Radvilą. Jis, kaip buvo pažymėta, nesigaili didelių pagyrų velioniui, aukščiausio įvertinimo savo tėvynei, Radvilų rūmams. Autorius visa tai pavaizdavo taip, kaip kadaise Aristotelis patarė poetams, būtent, ne tai atkurti, kas iš tikrųjų yra, o tai, kas turėtų būti pagal autoriaus nuomonę. Žinoma, tokiu atveju Agripa siekė daugiau įtaigos savo skaitytojui bei estetinių tikslų, negu istorinio tikrumo.

Agripa, kaip ir daugelis humanistinės iškaltosios bei literatūros atstovų, seka Antika ir žanro atžvilgiu. Tokios laidotuvių kalbos proza ar poetinė forma sakytą dar graikuose („epikedeion“), romėnuose. Jų buvo sakoma ir rašoma Renesanso laikotarpiu, kai prigijo ir išplito paprotys apsupti literatūrine šlove ne tik gyvuosius, bet ir mirusiuosius. „Kalbos“ rašymo metu ne vienas aukštesnės ar žemesnės padėties žmogus Lietuvoje⁵⁵ jau buvo susilaukęs mirties tokio literatūrinio išaukštinimo. Apskritai, Agripa yra minimojo retorinio bei literatūrinio žanro tęsėjas, o lietuvių tarpe, matyt, ir pradininkas.

Išvados. Metant žvilgsnį atgal, galima konstatuoti, kad Agripa, aktyviai pasireikšdamas savo krašto politinėje tarnyboje, ne mažiau aktyviai dalyvavo kultūros bei literatūros srityse. Visai galimas daiktas, kad mus pasiekė ne visi spausdintieji jo darbai. Bet ir tie, kurie žinomi, ypač jo „Kalba“, gana gerai charakterizuoja ir jį patį, ir to meto gyvenimą. Agripas raštai glaudžiai susiję su ideologine kova, vykusia tarp katalikų, bažnyčios gynėjų ir reformacijos šalininkų. Būdamas liuteronas, jis ypač aktyviai pasireiškė tais metais, kai liuteronizmas Lietuvoje turėjo didžiausią pasisėkimą. Bet ir vėliau, kai jau buvo pakrypta į kalvinizmą, jis neatsisakė savo ideologinių pozicijų. Tai rodo Agripas į lenkų kalbą iš-

⁵⁴ Plačiau žr. Borinski, K., o. c., t. 1, p. 176—183.

⁵⁵ Pvz., J. Jesenas (Jessen) parašė „Funebre carmen...“ Žygimanto Augusto žmonai, mirusiai Vilniuje 1545 m.; J. Hopijus (Hoppius), „Oratio funebris...“ paskyrė A. Kulviečio mirimo dienai paminėti 1547 m. Vėliau tų kalbų buvo daug parašyta proza ir eilėmis.

versti liuteroniškieji J. Brencijaus pamokslai. Jis ir mokėsi protestantiškuose universitetuose. Tur būt, reformacijos platinimo tikslais jis buvo nuvykęs į katalikišką Krokuvos universitetą, kur reformacijos pradus ypač palaikė Vilnius.

Reikšmingiausias Agripas mokytojas buvo Melanchtonas. Neatsitiktinai jo eilėraštis atsirado prie Agripas kalbos. Juodu abu norėjo išgarsinti liuteroniškosios reformacijos šalininko J. Radvilos vardą ir tuo skatinti reformaciją Lietuvoje. Paties velionio Radvilos paveikslas tiek Melanchtono eilėse, tiek Agripas „Kalboje“ nepasižymi meniškumu. Jam trūksta konkretumo bei individualumo ir atspindi daugiau paties autoriaus mintis ir bendrąsias ano meto tendencijas, negu gyvą asmenį.

Apskritai, Agripa buvo humanistas. Tai rodo jo pažiūros į mokslą ir meną, pagarba Antikai, legendos apie lietuvių romėniškąją kilmę propagavimas ir patriotizmas, klasikinė lotynų kalba, o taip pat kompozicijos bei charakteristikos būdas. Tačiau humanistinius jo siekius riboja konfesiniai reformacijos siekiai. Dėl to jam, kaip ir jo liuteroniškojo Vitenbergo mokytojams, nepatinka „erazmiškasis“ humanizmas, racionalusis jo elementas, optimizmas. Nors Agripa labai vertina Ciceroną ir giria velionį Radvilą, kuris sekė Ciceronu iškaltos mėsos, tačiau jo paties kalba stiliaus atžvilgiu nėra ciceroniška. Ji daugiau primena mokslo kalbą. Lotynų kalbos gryninimo humanistine dvasia kryptimi Agripa yra toliau pažengęs, negu kiti to meto lietuvių lotyniškosios prozos atstovai.

Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko v. universitetas,
Klasikinės filologijos katedra

Įteikta 1966 m.
birželio mėn.

В. И. АГРИППА — ДЕЯТЕЛЬ КУЛЬТУРЫ И ЛИТЕРАТУРЫ

М. РОЧКА

Резюме

В. И. Агриппа, активно участвуя в политической жизни своей страны, работает также и в области культуры и литературы. Возможно, что до нас дошли не все его печатные труды. Но и те, которые сохранились, в особенности его «Речь» достаточно хорошо характеризуют и его самого, и современную ему жизнь. Произведения В. И. Агриппы тесно связаны с современной идеологической борьбой, шедшей между защитниками католической церкви и сторонниками реформации. Будучи сторонником лютеранства, он был особенно активным в те годы, когда лютеранство в Литве имело самый большой успех, т. е. до распространения кальвинизма, начиная с 1556 года. Но и позже, несмотря на трудности, он не отказался от своих идеологических позиций. Об этом свидетельствуют переведенные им на польский язык лютеранские проповеди И. Бренция. Он и учился в протестантских университетах (в Лейпциге, в Виттенберге). Вероятно, что в целях пропаганды реформации он отправился в Краковский католический университет, в котором элементы реформации в особенности поддерживал Вильнюс.

Учителем В. И. Агриппы, оказавшим на него наибольшее влияние, был Ф. Меланхтон. Не случайно стихотворение этого «Учителя Германии» оказалось в «Речи» В. А. Агриппы. Оба они хотели прославить имя И. Радвилы, сторонника лютеранской реформации, и тем самым

поощрить реформацию в Литве. Образ самого И. Радвилы не отличается художественностью. Ему не хватает конкретности и индивидуальности и он отражает более мысли самого автора и общие современные тенденции, нежели живое и конкретное лицо.

В. И. Агриппа в общем был гуманистом. Об этом свидетельствуют его взгляды на науку и искусство, преклонение перед античностью, пропаганда легенды о римском происхождении литовцев, классический латинский язык, а также композиция и способ характеристики. Но его гуманистические стремления ограничивают конфессиональные цели, которые он ставит выше всего. Поэтому ему, как и его учителям в лютеранском Виттенберге, не нравится гуманизм Эразма, его рациональный элемент, оптимизм. Хотя В. И. Агриппа высоко ценит Цицерона и хвалит И. Радвилу, который подражал ему в искусстве красноречия, однако его собственный поэтический язык в стилистическом отношении не похож на язык Цицерона. Это спокойный язык, напоминающий язык научных работ. В отношении очистки латинского языка в духе гуманизма В. И. Агриппа шагнул дальше, нежели другие современные ему литовские представители латинской прозы, напр.: М. Мажвидас и Миколас Летувис.

V. J. AGRIPPA'S TÄTIGKEIT AUF DEM GEBIETE DER KULTUR UND LITERATUR

M. ROCKA

Resümee

Über V. J. Agrippa ist mehr als einen Politiker Litauens des XVI. Jahrhunderts bekannt. Dieser Aufsatz hat zum Ziel, seine Tätigkeit auf dem Gebiete von Kultur und Literatur näher zu untersuchen.

Agrippa ist bis zu seinem Tode, gegen den starken Nachdruck des Katholizismus und Calvinismus, ein treuer Anhänger der lutherischen Reformation geblieben. Es ist keine Zufälligkeit, dass ein lateinisches Gedicht vom „Magister Germaniae“ F. Melanchthon dem Agrippa's Werke „Oratio“ angefügt ist. Agrippa und Melanchthon hatten sich das Ziel gesetzt, den verstorbenen Fürst Jonas Radvila, einen eifrigen Lutheraner, mit Ruhm zu bedecken und damit die Verbreitung der lutherischen Reformation zu erleichtern.

Agrippa war im allgemeinen ein Schriftsteller von humanistischer Prägung. Das bestätigt seine hohe Ansicht über Wissenschaft und Kunst, Hochschätzung von römischen und griechischen Antike, eifrige Werbung für Legende von der römischen Herkunft des litauischen Volkes, gute klassische lateinische Sprache wie auch Komposition des Werkes und die Mittel der Charakteristik. Aber seine allgemeine humanistische Tendenz ist von konfessionellen Bestrebungen beschränkt.

Trotz hoher Bewunderung der ciceronischer Beredsamkeit poetische Sprache der „Oratio“ erinnert mehr an die Sprache einer wissenschaftlichen als einer künstlerischen Arbeit. Auch das poetische Bild von Radvila, das Agrippa in seiner „Rede“ gemalt hat, zeichnet sich nicht seiner Kunst aus. Es fehlt ihm an unmittelbarer Lebendigkeit. Nur die Reinigkeit der lateinischen Sprache stellt den Verfasser der „Oratio“ über einige litauische Schriftsteller seiner Zeit.